

СЪЮЗ НА ТРАКИЙСКИТЕ ДРУЖЕСТВА В БЪЛГАРИЯ
ТРАКИЙСКИ НАУЧЕН ИНСТИТУТ

АВТОР: ПРОФ. Д.ИСТ.Н. СВЕТЛОЗАР ЕЛДЪРОВ

„НЕ ЗАБРАВЯЙТЕ, НО НЕ ОТМЪЩАВАЙТЕ“

БОРБИТЕ НА ТРАКИЙСКИТЕ БЪЛГАРИ
ЗА СВОБОДА И НАЦИОНАЛНО ЕДИНСТВО

СОФИЯ

2016 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Встъпителни думи	3
Одринска Тракия след Берлинския конгрес	4
Епохалното дело на Българската екзархия	6
Тракийци в Четническата акция на Македонския комитет през 1895 г. . .	10
Дружество „Странджа“ и началото на организираното тракийско движение в България	12
Участието на тракийци в революционната борба на Върховния комитет и Вътрешната организация	18
Пълзящият геноцид	22
Илинденско-Преображенското въстание или смисълът на саможертвата .	24
Борбата продължава	29
В навечерието на Балканската война	33
Балканската освободителна война и Одринската епопея	35
Разорението на тракийските българи през 1913 г.	37
Нова национална катастрофа и нова тракийска борба	39
Вътрешната тракийска революционна организация	42
Съюзът на тракийските дружества в България	45
Послеслов	50

Встъпителни думи

На 26 март (13 март по стария календарен стил) честваме Деня на Тракия. В този ден през 1913 г. българската армия превзема Одрин и слага край на Балканската война. Измокрен, гладен, уморен, българският войник изуми света със своя подвиг. Одринската епопея е една от най-славните победи в нашата военна история за всички времена, която всяка година си припомняме със заслужена гордост.

Денят на Тракия е празник и на Съюза на тракийските дружества в България – организацията, която обединява в своите редици потомци на тракийските българи. За тракийци датата 26 март е символ на борбата за свобода и готовността за саможертва, ден за прослава на загиналите герои, но и паметен ден за преклонение пред жертвите на едно от най-трагичните събития в новата българска история. Разорението на тракийските българи от турската войска през лятото на 1913 г., в разгара на Междусъюзническата война, в същността си е етническо прочистване и геноцид, които също трябва да помним.

Подвигът и саможертвата на нашите предци, бойната слава на българската армия и героичната история на тракийци, триумфът и мъката на националния идеал, символизирани от Деня на Тракия, 26 март – Одринската епопея и разорението на тракийските българи – ще живеят вечно в националната памет, само ако ги помним, тачим и се вдъхновяваме от тях. Тъкмо затова заветът на тракийци, който е и лозунг на Съюза на тракийските дружества в България, гласи: *Не забравяйте, но не отмъщавайте!* Тази малка книжка ще ни припомни за героичната борба на тракийските българи за свобода и национално единство, за смисъла на саможертвата и за корените на победния дух, за несломимата сила на националния идеал.

В историята на всеки народ има една епоха, която е извор на гордост и самочувствие. От там той черпи сили за настоящето, там намира упование за бъдещето. Такава епоха за българския народ е Възраждането. Българското възраждане роди българската нация. Тогава бяха родени и нашите национални добродетели, благодарение на които днес още ни има: гордост от величието на българската държава в миналото, гняв към незаслужената и несправедлива участ в настоящето, упование в собствените сили, и вяра, твърда вяра, че съдбата може да бъде променена. Именно защото беше горд със себе си, българинът не искаше повече да живее в една изостанала деспотско-тиранска система, той се смяташе достоен за чиста и свята република. И той започна да я гради още в годините на робството чрез своите национални институции –

българската църква, българското училище, българските националноосвободителните организации.

Борбите за национално освобождение на Тракия започват още в епохата на Българското възраждане с хайдушките чети, действали в Родопите и Странджа, сред които е и знаменитият Капитан Петко войвода – закрилникът на родопските и тракийските българи. Размахът на революционното движение в българските земи през 60-те и 70-те години на XIX в. не подминава Одринска Тракия и към мрежата от революционни комитети се прибавят и тези в Лозенградско и Малкотърновско. С Априлското въстание през 1876 г. и с Руско-турската освободителна война през 1877–1878 г. националният идеал частично беше осъществен чрез създаването на Княжество България и автономната област Източна Румелия. Одринска Тракия обаче остана под робство. Затова периодът от Освобождението на България през 1878 г. до Балканската война през 1912–1913 г. за тракийци, също както за сънародниците им от Македония, е своеобразна Епоха на удължено българско възраждане, в която борбата за свобода и национално единство продължава с неотслабваща сила, както преди – и с училищата и църквите, и с националноосвободителните организации.

Одринска Тракия след Берлинския конгрес

В административно отношение Одринска Тракия изцяло влиза в състава на Одринския вилает, а в географско отношение се дели на две части от р. Марица – Източна Тракия и Западна или Беломорска Тракия. Река Места разделя Одринска Тракия от Македония, а българо-турската граница, установена от Берлинския конгрес през 1878 г., очертава нейните северни предели. Одринският вилает се състои от 6 санджака (окръзи) – Одрински, Лозенградски, Текирдагски, Галиполски, Дедеагачки и Гюмюрджински, които от своя страна се разделят на 32 кази (околии) и 117 нахии (общини). В онази епоха населението на Одринска Тракия е пъстро по етнически и религиозен състав, а статистиките не винаги отразяват обективно неговата численост. Според известния български книжовник, етнограф, историк и тракийски деец Стою Н. Шишков жителите на областта в края на XIX – началото на XX век възлиза на 968 785 души, от които 410 407 (42.37 %) българи (християни и мюсюлмани), 338 878 (34.77 %) турци, 180 622 (18.64 %) гърци и 40 877 (4.22 %) арменци, евреи, албанци и други. Според друга статистика, също приемана от историческата наука за меродавна, населението на Одринска Тракия в този период възлиза на около един милион души, от

които 355 982 турци, 332 884 българи (от които 212 884 християни и 120 000 мюсюлмани), 253 253 гърци 22 121 евреи, 16 924 арменци, 9960 албанци, 5000 цигани, 250 власи и 1108 други. Според изтъкнатия познавач на тракийския въпрос проф. Стайко Трифонов, ако се вземат предвид само трите основни народностни групи, може да се приеме, че в навечерието на Балканската война в Одринска Тракия има приблизително 350 000 българи, 310 000 турци и 220 000 гърци. В числото на българите влизат около 200 000 мюсюлмани, 107 843 екзархисти, 35–40 000 патриаршисти и около 2 000 – 3000 униати (католици от източен обред).

Тази етническа картина в Одринска Тракия е плод колкото на историческото ѝ развитие, толкова и на целенасочена политика на турските власти да увеличат броя на турско-мюсюлманското население за сметка на християните и най-вече българите. Всъщност прогонването на тракийските българи се превръща в стратегическа цел на Османската империя, която се проявява в различни форми, методи и средства. В зависимост от конкретния момент те варират и еволюират от икономически и административен натиск до масови насилия и опит за геноцид. Става въпрос за целенасочената политика за обезбългаряване и етно-религиозно хомогенизиране на един стратегически район, за който Високата порта след 1878 г. не храни и капка съмнение, че в обозримо бъдеще ще се превърне в основен операционен театър в неизбежната война между Османската империя и България.

Изселническата вълна сред българите в Одринска Тракия се надига веднага след подписването на Санстефанския мирен договор и засяга районите, които остават извън проектираните граници на новата българска държава. Тя се разпростира в целия регион, когато стават известни решенията на Берлинския конгрес, въпреки че тогава Одринска Тракия се намира под руско военно-административно управление (окупация). Русия няма интерес от обезбългаряването на областта – и по политически причини заради стремежа ѝ към Проливите, и по стопански заради икономическите затруднения, които масовият наплив на бежанци ще причини на Княжество България и Източна Румелия. Затова още на 27 юли 1878 г. императорският комисар княз Александър Дондуков Корсаков съобщава на Одринския генерал-губернатор, че не разрешава преселване на тракийски българи. От разменените по този повод писма става ясно, че османските власти не предприемат мерки да овладеят административния хаос, да обуздаят ширещите се насилия и да пресекат слуховете за предстоящи масови репресии. Според една ведомост на временното руско управление от 28 октомври 1878 г. броят на бежанците от Одринска Тракия в Княжество България и Източна Румелия възлиза

16 636 души. Според друга статистика пак от временното руско управление от началото на декември с.г. техният брой вече се покачва до 30 000.

Изселването на българи от Одринска Тракия продължава и след конституирането на българската власт в Княжество България и Източна Румелия, но със затихваща интензивност. Понякога в историографията се споменава числото 50 000, но то по-скоро е плод на механичния сбор на тракийските и македонските бежанци. Числа като 150 – 200 000, каквито се срещат в интернет, са фантастични и неверни.

За преустановяването на изселническата вълна основна роля изиграват нормализирането на политическата обстановка в региона и на Балканите със стихването на Източната криза в началото на 80-те години, възстановяването на екзархийското църковно-училищно дело и първите опити за реформи в духа на Берлинския договор, макар и далеч от предвидената в чл. 23 политическа автономия. Освен чрез поддържане на лоялни отношения с Османската империя и с покровителството на великите сили, българското правителство прибегва и към още една радикална мярка за недопускане на изселване на българи от Одринска Тракия, както също и от Македония. На 12 декември 1891 г. Народното събрание променя чл. 8 от Закона за населяване на ненаселените земи от 1880 г. така, че преселниците от Турция да не се ползват с привилегиите да бъдат освобождавани от данъци за 3 години и от военна служба за 7 години, както преселниците от други страни. Лично Стефан Стамболов настоява за това със следния мотив: „По принцип съм съгласен да се дадат привилегии на тия, които ще се заселят в България от чуждите държави, обаче на тия от Турция, които искат да се преселят, да не се дават никакви привилегии. Ний нямаме нужда със закон да подмамваме хората от Турция да дохождат в България“.

Благодарение на този комплекс от фактори през втората половина на 80-те и до края на 90-те години на XIX в. процесът на изселничеството на тракийските българи на практика се преустановява, с изключение на отделни или индивидуални случаи.

Епохалното дело на Българската екзархия

Училищното дело на Българската екзархия се развива в рамките на един добре премислен и съобразен с националните възможности и възжеления проект. Срединето на българската просвета се установява в Солун, където се създават две пълни гимназии - мъжката "Св. Св. Кирил и Методий" и девическата "Св. Благовещение". В големите вилаетски центрове Скопие, Битоля и Одрин има класни училища, които трябва да се

развият в средни учебни заведения. В другите по-важни градове или санджакски средища като Велес, Охрид, Лозенград и пр. действат двукласни и трикласни училища. Широката основа на тази пирамида са началните училища (отделенията), които трябва да се разкрият навсякъде, където има българско население. Просветната стратегия на Българската екзархия е ориентирана към създаването на многобройна и силна българска интелигенция, възпитана в национален дух и снабдена с общообразователен мироглед, която да застане начело на борбата за съхраняване и развитие на българщината в Одринска Тракия и Македония.

Първата победа е извоювана с изтръгването на българската просвета от влиянието на елинизма. Дотогава Цариградската патриаршия брутално налага попечителството си върху българското училищно дело в Османската империя. Никой български учител не може да учителства без писменото разрешение на гръцките владици, които са отговорни пред властите за образованието и възпитанието на православно население в епархиите. През 1880 г. обаче на тази своеволна и користна опека е сложен край. Българските училища са подчинени на специални просветни комисии, учредени от турските власти в по-важните центрове на европейските вилаети. Макар и подложени на строг контрол и вмешателство от страна на турските власти, българското просветно дело поне е спасено от явните денационализаторски намерения на Цариградската патриаршия.

Следващата стъпка на екзарх Йосиф, който от 24 април 1877 г. е начело на Българската екзархия, е окончателно да укрепи нейния статут като осигури признаване и препотвърждаване на легитимността ѝ от страна на Високата порта. След много постоянство и упорство, на 17 декември 1883 г. в лична аудиенция при султан Абдул Хамид II той получава уверение, че църковните права на българите в Османската империя не са унищожени. Още на другия ден екзархът е приет от великия везир, за да обсъди подробностите за възвръщане на предвоенното статукво в устройството и управлението на Екзархията.

Въпреки че Високата порта дълго време отказва да издаде берати (укази) за български владици, просветно-религиозното дело сега преминава в ръцете на българските църковни общини във вилаетите. Върху тяхната инициативност, предприемчивост и готовност за материални жертви ляга образованието и възпитанието на децата в основните училища. В следващата по-висока степен на класното, педагогическото и гимназиалното образование издръжката и отговорността

пада върху Екзархията. На нея принадлежи и върховният надзор върху цялата училищна система в Македония и Одринска Тракия.

Друга важна задача на екзарх Йосиф е да осигури материалната основа за съществуването на Българската екзархия. Главен източник на средства за общинските училища са църковните приходи, но ако за някои по-големи и заможни градове те са относително редовни и задоволителни, в други по-бедни селища са крайно недостатъчни и непосилни за местното българско население. Затова екзарх Йосиф се уповава и на подкрепа от страна на българската държава. През 1882 г. правителството на Княжество България за първи път отпуска на Екзархията по-голяма сума в размер на 100 000 лева. Оттогава насетне тази финансова субсидия се влива като живителна струя в българския национален организъм в Македония и Одринска Тракия и го прави от година на година по-силен. Още през 1883 г. българската държавна субсидия нараства на около 600 000 лева и продължава прогресивно да се увеличава с всяка учебна година.

Резултатите от съвместните усилия и жертви на църковните общини, Екзархията и българската държава не закъсняват. Българското просветно дело в Османската империя стартира през учебната 1882–1883 г. с 237 училища, 351 учители и 16 068 ученици. За десет години тези показатели се удвояват и през учебната 1891–1892 г. възлизат на 590 училища, 888 учители и 31 537 ученици. Българщината в Македония и Одринска не само е изправена на крака, но вече разполага с достатъчно сили за нов национален порив.

Положението на българите в Одринска Тракия обаче е много по-трудно от онова на сънародниците в Македония. Високата порта никога не позволява на Българската екзархия да има свой владика със султански бераг в Одрин, както тя успява да направи това за седем епархии в македонските вилаети. Цариградската патриаршия също гледа ревниво на българското църковно-училищно дело в този регион и прави всичко възможно да препятства неговото развитие. Това прави постигнатото от Българската екзархия още по-ценно и достойно за уважение. През учебната 1892–1893 г. в Одринския вилает тя поддържа 119 училища, от които 99 мъжки, 9 девически и 11 смесени. Броят на учениците възлиза на 4643 души, от които 3918 момчета, 349 момичета и 376 деца в смесените забавачки. За тяхното обучение и образование се грижат 114 учители и 16 учителки.

Центърът на културно-просветното дело на Българската екзархия в Одринска Тракия е Одрин. Той е вторият по брой на населението град в европейските вилаети на

Османската империя след Солун. В онази епоха градът наброява около 80 000 жители, от които 30 000 мюсюлманите, в мнозинството си турци, но също албанци и цигани, 22 000 гърци, 10 000 българи, 12 000 евреи, 4000 арменци и 2000 други, предимно европейци.

Одрин се превръща в средище на българското културно-просветно и църковно-религиозно дело в Одринския вилает още през Възраждането и утвърждава тази си роля в годините след Берлинския конгрес. Тогава в града съществуват 6 основни училища, едно от които е класно и централно. През 1896 г. от него израства Българската мъжка реална гимназия „Д-р Петър Берон“, оставила ярка следа в образователното, възпитателното и културното минало на одринските българи. С откриването на шести клас за учебната 1896–1897 г. тя е преименувана на Българска мъжка педагогическа гимназия „Д-р Петър Берон“. В продължение на три десетилетия тя е „ковачница за просветителски и революционни кадри в областта“, по думите на известния изследовател на екзархийското културно-просветно дело проф. Воин Божинов. През учебната 1897–1898 г. тя има 133 ученици, от които 96 от Одринския вилает, 15 от Македония, 15 от Княжество България и 7 от Цариград и околностите. Екзархийското училищно-просветно дело в Одрин се допълва от Девическата педагогическа гимназия „Янко Касъров“. В града известно време съществува екзархийско трикласно свещеническо училище – Духовна семинария. Българите екзархисти в Одрин имат още четири смесени начални училища.

Одрин е средище и на културно-просветното дело на българските униати (католиците от източен обред). От 1883 г. там пребивава униатския владика Михаил Петков, който е родом от града. В Одрин в полза на българите действат и няколко католически ордени – полските възкресенци, френските успенци и загребските милосърдни сестри. Полските възкресенци поддържат известната Българо-католическа гимназия в Одрин, която е призната от Министерството на просвещението в София и се ползва с голям престиж сред българите без разлика дали са екзархисти или униати. Девическата педагогическа гимназия на загребските милосърдни сестри също привлича много български девойки не само от Одринска Тракия, но и от свободна България. На високо равнище е и образователното дело на френските успенци, които имат свое учебно заведение с пансион в предградието Караагач. Макар да са малобройни като численост, българите униати в административния център на Одринска Тракия имат внушително присъствие като религиозни и просветни институции, а това е от полза за българското национално дело в града и региона. Само взето в своята съвкупност

просветно-религиозното дело на българите – екзархисти или униати – е в състояние да противостои на елинизма и културно да оправдае политическите стремежи на България към Одрин. Поотделно това не е по силите нито на едните, нито на другите.

От тази здрава основа на българското културно-просветно дело израства многобройна интелигенция, от чиито среди се ражда и укрепва идеята за революционна борба в името на свободата и националното единство. Тя обаче получава импулс и от друг източник - от България.

Тракийци в Четническата акция на Македонския комитет през 1895 г.

Началото на организираното тракийско движение в България по традиция се поставя със създаването и дейността на дружество „Странджа“ във Варна през 1896 г. То обаче има своята предистория и е следствие от три важни събития, които коренно променят политическата обстановка в България и в региона.

Първото е падането от власт на министър-председателя Стефан Стамболов на 17 май 1894 г. Авторитарният уклон в неговото управление, както и външната му политика, белязана с противопоставяне срещу Русия и сближение с Османската империя, не дава никаква възможност пред бежанците от Одринска Тракия, както и от Македония, да се самоорганизират и да поведат борба за извоюване на законните политически права, произтичащи от предвидените в чл. 23 на Берлинския договор реформи. С неговото отстраняване от власт тази пречка изчезва.

Второто събитие, което дава тласък на македоно-одринското движение в България, са арменските кланета в Мала Азия. През 1894 г. в планинския район Сасун в Източния Анадол, населен предимно с арменци, избухва въстание. След няколкомесечна съпротива въстанието е потушено. Операцията завършва с масово клане, при което са избити над 10 хиляди арменци, мъже, жени и деца. Това събитие поставя началото на вълната от арменски кланета в империята, която от 1894 до 1896 г. взема между 50 хиляди до 300 хиляди жертви, според различните изчисления. Жестокостта и мащабите на тези събития предизвикват широк отзвук сред европейското гражданско общество и политическите лидери, които са принудени да се намесят. Всъщност и Берлинският договор от 1878 г., който съдържа специален член (чл. 61) за въвеждането на реформи в анадолските вилаети на Турция, ги задължава за това.

През 1894 г. се случва още едно събитие, което също пряко засяга България. На 20 октомври в лятната си резиденция Ливадия в Крим умира руският император Александър III, който до края на живота си не прощава на българския народ, че против неговата воля осъществява съединението на Княжество България и Източна Румелия. Александър III особено ненавижда княз Фердинанд и тази лична неприязън е една от причините българският монарх да не получи международно признание. Това поставя в неудобство не само него лично, но вреди и на България, която от 1886 г. няма дипломатически отношения с Русия. Затова българите, и най-вече от политическия връх, искрено се надяват, че новият император Николай II ще нормализира политическите отношения между двете страни и ще подкрепя българските интереси.

Тези три важни събития вдъхват големи надежди на тракийските и македонските българи, че тяхната политическа съдба най-сетне ще бъде решена. България е заляна от вълна от протестни митинги, които осъждат насилията в Османската империя и настояват за прилагане предвидените в чл. 23 от Берлинския договор реформи. В разгара на това протестно движение започват да се организират дружества. Те се наричат „македонски“, но в тях масово се включват и тракийските българи, които на някои места играят водеща роля. „Македонско“ се самоназовава например дружеството „Пирин планина“ в Бургас, въпреки че от неговите 43 членове 29 са от Княжество България, 8 от Одринска Тракия, по един от Северна Добруджа и Бесарабия и само 4 от Македония. Председателите на две от най-големите и важни дружества в страната – Варненското и Шуменското са братята Петър и Никола Драгулеви, родом от Малко Търново. Тракийци са представени и със свой член в състава на Македонския комитет, учреден на 28 март 1895 г. в София като ръководен орган на новата организация – Полихрон Нейчев, родом от Лозенград.

През лятото на 1895 г. Македонският комитет организира т.нар. Четническа акция – въоръженото нахлуване на чети и отряди в Източна Македония. В това предприятие участват и офицери от българската армия. Най-голям успех постига четата на подпоручик Борис Сарафов, който с едно дръзко и ефектно нападение успява да превземе Мелник. В Четническата акция участва и един тракийски офицер, който се превръща в един от нейните герои – поручик Стойчо Гаруфалов от Малко Търново. Той е сред командния състав на 1-ва Струмишка дружина, а малко по-късно се опитва да навлезе с чета и в Одринска Тракия. Десетки тракийци от дружествата във Варна, Бургас, Ямбол и Сливен пожелават да се включат като доброволци в замислената акция в Странджа. Органът на Македонския комитет в „Право“ на 18 август дори се опитва

да изпревари събитията, като под формата на революционна пропаганда оповестява: „Пътник пристигнал от Одрин съобщава, че една въстаническа чета, състояща се от 50 души, преди 5 – 6 дни е нападнала градеца Малко Търново и с разни взривъчни вещества е дигнала във въздуха турските казарми и правителствените учреждения. И местното българско население не останало хладнокръвно, и то взело участие с въстаниците, които, между другото, обърнали в прах и пепел всички турски къщи. Голяма паника владее между турското население. По-големи подробности нямаме“.

Разбира се, нищо подобно не се е случило. Четата на поручик Стойчо Гаруфалов е възпрепятствана от българските власти да пресече границата. Скоро след това правителството оттегля подкрепата си за Четническата акция и тя угасва също така внезапно, както и възниква. От всичко това най-вече печели княз Фердинанд, който успява да подобри отношенията си с Русия и да получи признание като български монарх от великите сили.

Преобладаващото отрицателно отношение на историческата наука към това събитие, донякъде оправдано от задкулисни политически манипулации с него, подминава най-същественото – Четническата акция издига политическото съзнание на македонските и тракийските българи на качествено ново равнище, на което освободителната борба за извоюване на политическата автономия вече няма алтернатива. Въодушевляването, всеотдайността и жертвоготовността, с които през 1895 г. стотици доброволци от средите на македонската и тракийската емиграция тръгват да освобождават своята родина, ще вливат и през следващите години неизчерпаемата енергия и несъкрусимата сила на борбата за свобода и човешки правдини. Именно от движението през 1895 г. води началото си и дружество „Странджа“.

Дружество „Странджа“ и началото на организираното тракийско движение в България

През април 1896 г. група дейци, родом от Одринска Тракия и с местожителство във Варна, вземат решение за създаване на самостоятелно дружество, различно от македонското дружество в града. В две поредни заседания те формират временно настоятелство, учредяват бъдещата програма и изработват проектоустав. На 28 април 1896 г. временното настоятелство разпространява „Възвание към преселниците из Одринско“, с което ги приканва да се запишат за членове на новото дружество и да участват в учредителното събрание, насрочено на 12 май. На тази дата във варненското

училище „Св. Методий“ се провежда общо събрание на тракийци в града и околията, което официално учредява дружество „Странджа“ и приема неговия устав. За членове на новото дружество се записват 315 души от Варна и околните села, а за председател е избран д-р Младен Желязков от Лозенград, племенник на първия български екзарх Антим I. На 8 юли с.г. обаче той е освободен от заемания пост. Настоятелството окончателно се конституира в състав: Петър Драгулев – председател, Петко Киряков и Мано Ковачев – подпредседатели, Никола Тодоров – деловодител, Георги Петров – касиер, и Григор Ланджев, Михаил Ковчазов, Р. Попов, Петър Стамов и Димо Стоянов – членове. С малки изключения този състав на настоятелството се запазва до края на съществуването на дружество „Странджа“.

Датата 28 април 1896 г. се счита за начало на организираното тракийско движение в България. В ръководството и дейността на дружество „Странджа“ във Варна най-важна роля играят трима души – братята Петър и Никола Драгулеви и Петко Киряков (капитан Петко войвода), заради което е справедливо и обосновано за тях да се кажат по няколко думи.

Петър Диков Драгулев (22 март 1859 – 11 март 1929 г.) е роден в Малко Търново в семейство, оставило трайни следи във възраждането на българщината в Странджанския край. В Княжество България се преселва заедно със семейството си с първата бежанска вълна след Освобождението. Бил е съдия в различни градове на Княжество България. През 1894 г. е член на Шуменския окръжен съд. Точно на 12 юни с.г., когато започва Четническата акция на Македонския комитет, той напуска съдебната длъжност и става адвокат. В края на 1894 г. участва в основаването на македонското дружество в Шумен и заема председателския пост в неговото настоятелство до март 1896 г. Делегат е на Първия македонски конгрес в София през март 1895 г. През същата година за кратко издава в Шумен в. „Македонски новини“. В началото на 1896 г. се премества на адвокатска практика във Варна и отдава голяма част от времето си на дружество „Странджа“.

Негов пръв съмишленик и помощник е брат му Никола Драгулев (1866–1930). Той също е адвокат, един от учредителите и пръв председател на Централното политическо македонско дружество „Отечество“ във Варна. Заема този пост от декември 1894 до май 1895 г., но и след това остава като член в настоятелството. През февруари 1896 г. напуска македонското дружество и се присъединява към организаторите на самостоятелното тракийско дружество. Повечето от членовете на

настоятелството на дружество „Странджа“ са малкотърновци като братята Петър и Никола Драгулеви.

От тази земляческа общност изключение прави легендарният родопски войвода Петко Киряков. Известният български революционер, посветил живота си на освобождението на тракийските българи е достатъчно популярен, за да има необходимост тук да се разказва неговата биография. Достатъчно е да се изтъкне, че историческата памет за Капитан Петко войвода е материализирана в 22 паметника в България, по един в Гърция, Италия, Украйна и САЩ и по още много и най-различни начини. За голяма част от българите образът на капитан Петко войвода се слива изцяло с този на актьора Васил Михайлов, който буквално се преобрази в своя герой. Дванадесетсерийният телевизионен филм от 1981 г. по сценарий на Николай Хайтов с режисьор Неделчо Чернев и оператор Димо Коларов се превърна в своеобразна кинематографична инкарнация, след която в съзнанието на мнозинството от българите капитан Петко Войвода живее в образа и излъчването на Васил Михайлов. Когато се учредява дружество „Странджа“ Петко Киряков е на 52-годишна възраст и безспорно е най-популярният представител на тракийските българи в Княжество България.

Уставът на дружество „Странджа“ се състои от 36 члена, разпределени в 8 глави, които определят целта и средствата на дружеството и установяват правата и задълженията на неговите членове. Съгласно устава дружеството има за цел „нравственото и умственото повдигане на българщината в Одринска област“. Средствата за постигането на целта са подпомагане на бедни учители, свещеници и църковно-училищни общини в Одринския вилает, издръжка на тракийски ученици в България, дипломатически постъпки за въвеждане на предвидените в Берлинския договор реформи, печатна пропаганда на интересите на поробеното българско население чрез вестника на дружеството. Дружество „Странджа“ е независимо от вътрешнополитическите борби в България и се финансира от членски вноски, доброволни пожертвувания, лотарии, заеми, приходи от театрални представления, литературно-музикални вечеринки и концерти. Дружество се ръководи от изборно настоятелство, а решенията се вземат на общи дружествени събрания. Върховният контрол се осъществява от конгреса на упълномощените представители на цялата на всички тракийци в България, който има правомощия да извършва и промени в устава.

От 25 май 1896 г. като официален орган на дружеството във Варна започва да излиза в. „Странджа“, в който братя Драгулеви също играят водеща роля. В първия брой на вестника е публикувано възванието към одринските преселници, придружено с

кратък коментар. В него и в статиите в следващите броеве вестникът доразвива идеите на възванието и устава и набелязва предстоящите задачи на дружеството. Мотото на в. „Странджа“ е: „Духовна и политическа свобода се придобива чрез нравственото и умственото развитие на народите“. По този начин със своите програмни документи и с официалния си орган дружество „Странджа“ се самоопределя като културно-благотворителна организация и възприема тактиката на легалните действия. То обаче не е чуждо и на средствата и методите на въоръжената борба. Още в периода на учредяването настоятелството му проектира създаването на таен революционен комитет, който да организира и ръководи нелегална дейност в Одринска Тракия.

Още през 1896 г. клон на дружество „Странджа“ се учредява в Бургас. Той брои 58 членове, някои от които, предимно кметове и учители, живеят в селата на околията. Тук водеща роля играе Григор Дяков от Малко Търново, Георги Кондолов от с. Велика, Малкотърновско, Георги Минков от Лозенград. Тогава клон на дружество „Странджа“ се създава и в Ямбол с председател Димитър Игнатов. През 1897 г. клонове възникват в Айтос, Анхиало (Поморие), Аланкайряк (с. Ясна поляна), Хебибчево (Любимец) и Широка лъка. Клон на дружество „Странджа“ става и дружество „Родопи“ в София, учредено още през 1894 г. от група преселници от Ахъчелебийско (Смолянско) и Одринско. Това става по настояване на Петко Киряков.

От рубриката „Кореспонденция“ на в. „Странджа“ се вижда, че дружеството поддържа връзка с отделни съмишленици и в Пловдив, Хасково, Харманли, Стара Загора, Казанлък, Карнобат, Шумен и други градове в Северна и Южна България. Чрез доверени хора от пограничните пунктове във вътрешността на Одринска Тракия се създава мрежа от нелегални канали, по които куриерите на дружеството пренасят революционна литература и главно броеве на в. „Странджа“. Вестникът намира добър прием главно в Малкотърновско, Лозенградско и Бунархисарско и изиграва важна роля при тяхното революционизиране.

Под въздействието на тази революционна пропаганда в началото на 1898 г. в Малко Търново се създава нелегалното дружество „Странджански край“. То е организирано от завърналите се там членове на бургаския клон на дружество „Странджа“ Левтер Мечев и Петко Жребечков. Дружеството си поставя за цел чрез беседи и четене на книги да революционизира своите членове и бъдещи съмишленици. Скоро членовете му нарастват и установяват връзка с други малкотърновци, ученици в българската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ в Одрин.

На 29 декември 1896 г. дружество „Странджа“ свиква многолюден митинг, ръководен от Петко Кирков. Приета е кратка резолюция, която бележи коренен поврат в схващанията на тракийци и поставя началото на нов етап в тяхната дейност. Тя е адресирана до посланиците на великите сили в Цариград и повече прилича на ултиматум. В точка първа се заявява, че поробените народи в Османската империя, особено македонските и тракийските българи, няма да приемат други реформи, освен пълна политическа свобода, независимост и самоуправление. В точка втора се настоява за „ликвидиране на турската империя в завоюваните ѝ и узурпирани области, т.е. да се застави тя да изпразни Балканския полуостров, Армения и пр.“ Точка трета уверява посланиците, че ако не направят това, тракийци ще прибегнат до средствата и методите на революцията. Точка четвърта призовава българското правителство да се застъпи за правата на своите сънародници, ако трябва и с оръжие в ръка.

Резолюцията е преведена на френски и изпратена на посланиците на великите сили в Цариград, на българското правителство, на граф Игнатиев и Уилям Гладстон и да някои от по-авторитетните европейски вестници. Промяната в политическата линия и стратегията на дружеството рефлектира и в мотото на в. „Странджа“, което вече гласи: „Политическата свобода и човешките правдини се придобиват чрез революцията – с меч и огън“.

От 19 до 21 февруари 1897 г. в Бургас заседава Първият извънреден конгрес на организацията, на който присъстват 36 делегати от централното дружество във Варна и клоновете му в страната. Конгресът дава висока оценка на извършената дотогава работа, одобрява новата стратегия на организацията и политическата линия на в. „Странджа“, приема някои изменения в устава и начертава насоките на по-нататъшната дейност. В заседание на по-тесен кръг делегати, предимно ръководителите от Варна и Бургас, е формирана „тайна революционна група“, която да организира предстоящата въоръжена борба в Одринска Тракия. За ръководител на тази дейност е избран капитан Петко Киряков. Със своите решения конгресът бележи преход от революционна пропаганда към опит за непосредствена революционна дейност. Лятото на 1897 г. на инспекционна обиколка из пограничните пунктове са изпратени със задача да направят ревизия на каналите и куриерите и да проучат състоянието на турската погранична стража. През април 1897 г. започва формирането на Първа въстаническа чета „Странджа“. В сборния пункт в Аланкайряк очакват над 40 души, но идват само 14. От тях петима, включително и войводата Минчо Томов, са родом от Македония, останалите са от Одринско. През април и май 1897 г. при крайно неблагоприятни климатични условия –

почти непрестанен дъжд, четата предприема обиколка из българските села в Малкотърновско, Лозенградско и Бунархисарско. След като има няколко престрелки и дава трима пленници, четата се завръща в България. Вестник „Странджа“ дава обширна, но твърде преувеличена информация за нейната дейност, като я обявява за начало на масово повсеместно въстание, започнало на 26 април. В духа на революционната пропаганда се споменава за няколко въстанически отряда, за кръвопролитни боеве, които ангажирали турски войски чак от Лозенград, Одрин, Текирдаг и Виза, за изгорени села. Това също е част от борбата за свобода.

На 7 декември 1897 г. във Варна е свикан голям митинг с участието на около 10 000 души, организиран от двадесетчленен комитет, в който влизат представители на централното дружество „Странджа“, македонското дружество в града и дейци на политическите партии. В приетата резолюция отново се приканва българското правителство да се застъпи по-твърдо и енергично за правата на поробеното българско население и се апелира към великите сили да окажат въздействие върху Османската империя за прилагане на реформите. Резолюцията е изпратена до редакциите на някои европейски вестници.

В края на 1898 – началото на 1899 г. дружество „Странджа“ подготвя меморандум до великите сили с искане за реформи в Одринска Тракия, който е връчен на великите сили чрез българското правителство. Междувременно идейно-политическите схващания на ръководителите на тракийската организация търпят еволюция. Вестник „Странджа“ постепенно изоставя революционната пропаганда и отново изразява предпочитание към легалната културно-просветна дейност. За разлика от македонските дейци, тракийци не предвиждат етап на автономия, а настояват за пряко присъединяване на Одринска Тракия към България.

Идейната колебливост на дружество „Странджа“ отблъсква голяма част от неговите последователи. В края на 1899 г. по инициатива на Георги Кондолов и Георги Минков бургаският клон се слива с местното македонско дружество и на 2 декември се преименува на „македоно-одринско дружество“. Подобни настроения обхващат и другите клонове, които също изявяват желание за обединение на македонските и тракийските българи в една обща организация. Тази идея се подкрепя и от новия председател на Върховния комитет в София поручик Борис Сарафов. В края на 1899 г. той лично посещава два пъти Варна, среща се с ръководителите на дружество „Странджа“ и успява да ги убеди в необходимостта от единство. Задграничните представители на Вътрешната македоно-одринска организация в София Гоце Делчев и

Гьорче Петров също настояват за обединение. На 19 февруари 1900 г. или навръх „Празника на Освобождението“ (3 март по новия стил) на общо събрание на членовете на централното дружество „Странджа“ и на македонското дружество в града двете се сливат в едно общо македоно-одринско дружество. Тази дата бележи края на дружество „Странджа“, но не и на тракийското движение в България, тъй като то намира по-широка рамки за развитие в Македоно-одринската организация на Върховния комитет.

Участието на тракийци в революционната борба на Върховния комитет и Вътрешната организация

След Четническата акция през 1895 г. и особено след отделянето на тракийци с дружество „Странджа“, Македонската организация в България начело с Върховния македонски комитет в София изпада в продължителна идейно-политическа и организационна криза. Броят на македонските дружества в страната намалява, те не проявяват никаква сериозна активност, а Върховният комитет се задоволява, също както дружество „Странджа“, само с апели и меморандуми до великите сили. От лятото на 1897 г. офицерите от българската армия, участници в Четническата акция или техни симпатизанти, започват да се самоорганизируют в Български освободителни братства, популярно наричани Тайни офицерски братства. Те подпомагат с пари и оръжие въоръжената борба на българското население в Македония и Одринско, което ги сближава с Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Именно с нейна помощ през пролетта на 1899 г. офицерите от братствата излизат начело на македонското движение в България, за да го извадят от кризата и да му дадат нов мощен тласък за развитие. За председател на Върховния комитет е избран поручик Борис Сарафов, в комитета влизат и други офицери, а македонските дружествата получават подкрепата на офицерски братства. Тяхна основна цел става масовизирането на организацията в България, като първата и най-решителната стъпка за това е обединението на македонските и тракийските дейци, прокламирано на 19 февруари 1900 г. във Варна. Седмият извънреден македоно-одрински конгрес в София на с.г. официално преименува организация на Македоно-одринска организация в България, а ръководният ѝ орган във Върховен македоно-одрински комитет.

Благодарение на упоритата и целенасочена дейност за по-малко от две години Македоно-одринската организация се превръща в най-голямата обществено-политическа сила в страната. В своите спомени Борис Сарафов говори за 250 македоно-

одрински дружества, но очевидно има предвид само тези от тях, които се ползват със самостоятелен статут и имат право да кореспондират директно с Върховния комитет. Още по-голям обаче е броят на клоновете, които често пъти обхващат повече от едно населено място. Цели общини и околии, особено в пограничните райони, се оказват включени в организацията на Върховния комитет. Общо членовете на МОО заедно с помощните ѝ структури достига 50-60 хиляди души, чието съотношение по месторождение е следното: 64 процента са родом от държавните предели на Княжество България, 30 процента произхождат от Македония, 5 процента от Одринска Тракия и 1 процент от другаде. Така Македоно-одринската организация от предимно градска и емигрантска, се превръща в масова и общонародна организация на българското население, независимо от политическите граници, които го разделят.

На пръв поглед тези 5 процента тракийци в Македоно-одринската организация не изглеждат много. Трябва обаче да се знае, че в онази епоха в тази организация, както изобщо в политическата дейност, участват предимно мъже, глави на семейства. Това означава, че в македоно-одринското движение в България са представени около 2 500 – 3 000 семейства на бежанци от Одринска Тракия или между 11 000 и 15 000 души. Със сигурност в България в онази епоха няма друга организация или политическа партия с такова многочислено тракийско присъствие.

Тракийските българи вземат достойно участие и във Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО). Тя е основана на 23 октомври 1893 г. в Солун и първоначално нейната дейност е по-активна в Македония. Революционната идея обаче вече си пробива път и в Одринска Тракия. Още през 1893 г. учителят Петър Митев учредява таен революционен комитет в Мустафापаша (Свиленград). Неговите членове се снабдяват с революционна литература от България. В разгара на Четническата акция П. Митев е разкрит и трябва да търси спасение в България. През 1895 г. в Лозенград и околията революционна агитация и организационна дейност осъществява и Павел Генадиев, който също е екзархийски учител. Заедно със свои съмишленици измежду учителите той организира комитети в Лозенградско и Бунархисарско. По същото време учителят Христо Попкоцев от екзархийската мъжката гимназия „Д-р Петър Берон“ в Одрин е натоварен да организира революционен комитет в града. И други учители в различни градове и села на областта се включват в нелегалната дейност. На този етап повечето от тях са македонски българи, но тракийци все по-масово възприемат освободителната идея.

С решенията на Солунския конгрес на ВМОРО през пролетта на 1896 г. националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи навлиза в нов етап на своето развитие, свързан с масовизирането на ВМОРО. Тогава е направено първото разпределение на организационната територия. Следвайки общобългарската революционна традиция, за основна териториална единица е приет окръгът. Така възниква VI Одрински революционен окръг на ВМОРО. Той се ръководи от окръжен революционен комитет със седалище в Одрин. Всъщност българската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ е най-важното средище и опора на освободителна борба в града и вилаета. От 1895 до 1907 г. председателите на Одринския окръжен революционен комитет са неизменно учители от гимназията: Христо Коцев (1885–1897), Лазар Димитров (1897–1901), Спас Мартинов (1901–1902), Велко Думев (1902–1903), Андрей Мацанов (1903–1904), Петър Васков (1904–1907). Секретарите и членовете на комитета също са от средите на гимназиалните учители, те са организатори и ръководители на околийските и местните комитети в Одрински революционен окръг.

През 1896–1897 г. революционната комитетска мрежа се разширява. В Мустафापаша председател на околийския комитет на ВМОРО е Павел Генадиев, а секретар Петър Стоев, също екзархийски учител. Активна дейност през учебната 1897–1898 г. в Лозенград развива учителят Лазар Маджаров, председател на околийския комитет. Освен в селата на околията, той полага основите на организацията и в Бунархисарско. Много активно се работи в Малко Търново и околията, особено след присъединяването на дружеството „Странджански край“ към Вътрешната организация. Революционната дейност се прехвърля и в Западна Тракия, която се свързва с организацията на Върховния комитет в България чрез граничния пункт в Чепеларе. Подобни пунктове са създадени и в други селища на българска територия по протежение на границата. През тях минават организирани тайни канали, по които се прехвърля революционна литература, оръжие, кореспонденция. Чрез тях революционните дейци могат незабелязано да пътува до България и обратно.

За масовизирането на революционното движение и укрепването на организацията в Одринско важна роля изиграва обиколката на Гоце Делчев през пролетта на 1900 г. Заедно с Лазар Маджаров и Стоян Лазов той посещава Малкотърновска, Лозенградска и Бунархисарска околия, като свиква ръководителите на съвещания, запознава ги с развитието на революционното движение, разяснява им

организационните принципи, дава им конкретни съвети за по-успешна и плодотворна работа.

Три месеца след обиколката на Гоце Делчев Вместо да се занимава Върховният комитет в София подготвя първата чета за Одринско с войвода Георги Тенев с агитационна и организационна дейност, тя отвлича един гръцки лекар от Лозенград с намерение да получи за него голям откуп. Четата успява в това си начинание, но за сметка на това предизвиква масови арести от страна на турските власти, които разстройват организацията в Лозенградско. През февруари 1901 г. Върховният комитет изпраща друга чета начело с Вълчо Антонов в Средните Родопи, която също се отдава на обири, а не на агитационна и организационна дейност. С такава цел навлиза в Одринско и четата на Слави Мерджанов. На 5 юли 1901 т. тя е обкръжена от турската войска край с. Киречкьой (дн. с. Верник, Свиленградско) и дава в сражението шест жертви. Войводата заедно с още двама четници са заловени живи, осъдени на смърт от военен съд и обесени публично в Одрин.

В Одрински окръг обаче действат и революционни чети на ВМОРО. Такава е например четата на известния тракийски войвода Георги Кондолов, която през лятото на 1901 г. действа в Малкотърновско и допринася за укрепването на организацията в околията. В Мустафашанско със същата цел обикаля четата на Атанас Кипров. Четата на Лазар Маджаров пък действа в Лозенградско и Бунархисарско. Появяват се все нови и нови чети, а с тях израства и ново поколение калени и опитни дейци.

На 13–14 април 1902 г. в Пловдив се провежда конгрес на Одринския окръжен революционен комитет. В него участват 16 души, сред които Гоце Делчев, Михаил Герджиков, Лазар Маджаров, Георги Кондолов, Христо Караманджуков, Александър Кипров и други легални и нелегални дейци. Конгресът взема важни решения за развитието и укрепването на революционното движение. Окръгът е разделен на две инспекционни области с граница помежду им по р. Марица. Начело на всяка област застава ревизор-инспектор с права на подвижен нелегален член на Окръжния комитет. На тези длъжности са назначени Михаил Герджиков за източната, и Вълчо Антонов за западната област. Направено е разпределение на околииите и са назначени околийски войводи. Вътрешната организация в Одринска Тракия, също както и в Македония, мобилизира своите сили, защото тогава се очертава жестока борба на живот или смърт – борба за оцеляването на тракийските и македонските българи.

Пълзящият геноцид

През лятото на 1899 г., след близо 20-годишен период на относително затишие на бежанския въпрос, сред българите в Одринска Тракия някак внезапно се проявяват и бързо се разпространяват настроения за изселване в България. Според управляващия търговското агентство (консулство) в Одрин Тома Карайовов, един от най-добрите познавачи на етнодемографското състояние на региона, причините на това явление се крият в данъчния, административния и съдебния натиск над тракийските българи. Точно по същото време, разбира се, едва ли случайно, започва масово изселване на турско-мюсюлманско население от българска и румънска Добруджа. Преселниците, наричани мухаджири, целенасочено и преднамерено са настанявани в Одринска Тракия, фаворизират се от властите във всяко отношение и още повече утежняват положението на тракийските българи. Във връзка с изселническите настроения, които от есента на 1899 г. в отделни села вече започват да се осъществяват, Министерството на външните работи и изповеданията в София инструктира търговското агентство в Одрин да разубеди тракийските българи и да ги предупреди, че няма да срещнат съдействие от българската държава при настаняването им. В тази превантивна агитация е включен целия апарат на екзархийското културно-национално дело, на първо място учителите и свещениците. Бежанската вълна е овладяна, преди още да се надигне. Няма съмнение обаче, че Високата порта се опитва чрез използване на „мека сила“ да провокира изселване на тракийските българи, за да омаломощи неговата демографска основа и така да задуши революционното движение.

В края на 1902 – началото на 1903 г. изселническите процеси в Одринска Тракия отново рязко се изострят. Сега турските власти вече открито започват да използват насилие, макар и не повсеместно, а по отношение на отделни села и райони. Тази промяна в турската политика по отношение на българското население не убягва от погледа на екзарх Йосиф. Без съмнение заради естеството на оглавяваната от него институция, която чрез владите, архиерейските наместници, църковните общини и енорийските свещеници и учителите контактува с народа ежедневно и повсеместно, той забелязва бруталното насилие, стоварило се върху българите през пролетта и лятото на 1903 г. По този повод екзархът предупреждава българската държава с три обширни изложения.

Първото е от 17 май и е адресирано до МВРИ. С него екзарх Йосиф обръща внимание на рязкото завишаване и повсеместното упражняване на организираната репресия срещу българите в Македония и Одринска Тракия. Целта на Високата порта е

„да смаже и обезличи българите, като ги разрези и доведе до степен на несъзнателна маса, която да държи последно място в империята по численост, значение, роля и право“.

На 4 юни 1903 г. екзархът изпраща изложение със сходно съдържание и до княз Фердинанд. И то започва с тревога заради новата турска политика спрямо българите: „Повече от 200 хиляди войска и башибозуци, пръснати по българските села и паланки, грабят, безчестят, колят, разоряват безнаказано българските челяди, изкореняват българската народност, опустошават българските села. Българската църква стои пред най-ужасната и потресна картина: изтребата на българската народност във вилаетите“. Тук екзархът прави аналогия между кланетата на арменците в Мала Азия и положението на българите в Македония и Одринска Тракия.

Още по-ярко се откроява арменският синдром като същност и съдържание на новата турска политика спрямо българите в Македония и Одринска Тракия в изложението на екзарх Йосиф до МВРИ в София от 23 юни 1903 г., един месец преди избухването на Илинденско-Преображенското въстание. Като описва близкото минало и настоящето на арменците, екзарх Йосиф всъщност прогнозира каква ще бъде предстоящата съдба на македонските и тракийските българи. Той е наясно, че „еднаквите причини имат и еднакви следствия“, и знае, че използваните срещу арменците репресивни мерки „се прилагат с някои ограничения днес срещу българите във вилаетите“. Тъкмо затова българският църковно-народен водач е убеден, че ръководителите на външната политика на България трябва да познават методите, с които си служи турската репресивна машина. И той ги описва и систематизира по вид, като за всеки дава подробна и конкретна фактология от ежедневието на българското население в Македония и Одринска Тракия.

Изложенията на екзарх Йосиф не говорят за обикновени контрачетнически мерки и репресии, те крещат за етническо прочистване и геноцид. Вярно, българският църковно-народен водач никъде не е използвал тези думи, но това е по простата причина, че тогава те все още не съществуват в ежедневието или политическия език на българите, пък и на когото и да било друго по света. Явлението обаче, което екзарх Йосиф описва с речника на книжовния български език от своята епоха като „*крушение и гибел*“, „*рушение и изтребление*“, „*клане и съсипване*“, „*омаломощаване и разреждане на българското население*“ и пр., е същото, което днес ние описваме с понятията „*етническо прочистване*“ и „*геноцид*“.

По всичко изглежда, че този ускорен преход на традиционната репресивна

политика по отношение на българите в Македония и Одринско от станалата вече обичайна репресия към непознатите дотогава форми на геноцида и етническото прочистване, се дължи на неточен анализ за състоянието на македоно-одринското революционно движение от страна на Високата порта. Много е вероятно турските власти напълно погрешно да са изтълкували експериментите на някои дейци на ВМОРО с терористичните средства и методи като доказателство, че българите са възприели тактиката на индивидуалния терор по подобие на арменците и от това да са си извадили заключение, че организацията се е разпаднала на отделни терористични ядки и е загубила масовата си опора. Една такава погрешна преценка лесно би могла да съблазни ръководителите на турската политика да се възползват от момента и да се опита да пренесе „арменския модел“ на репресия от Анадола на Балканите.

Илинденско-Преображенското въстание или смисълът на саможертвата

Ръководителите и дейците на ВМОРО обаче също като екзарх Йосиф разгадават истинската цел на новата турска политика. Вместо да чакат да гибият и унищожават поотделно, те решават да разобличат „пълзящият геноцид“ на турските власти с повсеместно и масово въстание. Съдбоносното решение е взето на 3 януари 1903 г. от Солунския конгрес на ВМОРО. Един от най-убедените привърженици на въстанието е делегатът на Одринския революционен окръг Велко Думев, учител в екзархийската мъжка гимназия „Д-р Петър Берон“ в Одрин. Малко по-късно в София с помощта на офицери от Тайните офицерски братства е разработен „Общ план и цел на въстанието“, който да послужи като основа за изготвяне на въстаническите планове в различните окръзи. В него е казано дословно: „Целта на борбата е не да победим Турция, а тя да не може да ни победи“. Веднага след това, в точка трета на документа, авторите на стратегическото планиране се позовават на зловещата съдба на арменците:

„За предпочитане е едно дълготрайно въстание [макар] и по-слабо, отколкото силно, но кратковременно, защото в последния случай, щом се потуши въстанието, Турция ще се възползва от случая да кажеш на Европа: „Редът е възстановен“ – и ние губим също както в Армения: додето арменците бяха стращани, арменският въпрос бе на маса; щом ги унищожиха, техният въпрос изгасна. Остава само един жален спомен – нищо повече. Един вид успокои се и Турция, и Европа“.

Затова целта на въстанието не е само политическа – извоюване на автономията на Македония и Одринска Тракия, но и екзистенциална – спасяването на македонските

и тракийските българи от прогонване и унищожение, т.е. от етническо прочистване и геноцид. За да осигурят условия за по-дълготрайно въстание, ръководителите на ВМОРО залагат в основата на стратегическото планиране „стъпаловидното“ започване на въоръжената борба, т.е. въстанието да не се обяви на една единствена дата, а всеки окръг последователно да прави това. Най-добре подготвените окръзи през 1903 г. са Битолския, който по новата военновременна териториална структура на ВМОРО е I-ви въстанически окръг, и Одринския, който от VI-ти революционен става VII-ми въстанически окръг. На 17–19 април в с. Смилево, Битолско, се провежда конгресът на Битолския въстанически окръг. Одринският въстанически окръг организира своя конгрес на 28 – 29 юни в местността „Петрова нива“ край с. Стоилово, Малкотърновско. В него участват 47 делегати, избрани измежду най-активните дейци на революционното движение.

Конгресът на „Петрова нива“ взема важни решения за организационната и военно-техническата подготовка на въстанието и управлението на бойните действия. Територията на окръга е разделена на пет въстанически района: I-ви Малкотърновско-Лозенградско-Бунархисарски, II-ри Чокенски, III-ти Мустафапашанско-Одрински, IV-ти Дедеагачко-Гювюрджински, V-ти Ахъчелебиско-Скеченски. От своя страна въстаническите райони са поделени на участъци, в които трябва да бъде формирана участъкова чета. Най-добре подготвен е Малкотърновско-Лозенградски-Бунархисарски район, който обхваща района на Странджа планина. Той е разделен на 12 участъка, които обхващат от 2 до 6 села. За общо ръководство на въстанието в окръга е избрано Главно ръководно боево тяло с участието на Михаил Герджиков, Лазар Маджаров и капитан Стамат Икономов.

На 5 и 6 юли край с. Карлуково (дн. с. Славейно), Смолянско, е свикан т.н. „Родопски конгрес“. На него дейците от Ахъчелебийско-Скечанският район, който обхваща Централните Родопи, обсъждат възможностите за развитието на въстанието в Родопите. Избрано е Районно боево тяло с участието на войводата Пею Шишманов, Христо Караманджуков и Никола Данаилов. В следващите дни и седмици в Странджа и в Родопите тече интензивна военно-техническа подготовка на районните, участъковите и селските чети, наричани „смъртни дружини“.

Илинденско-Преображенското въстание избухва най-напред на 20 юли, Илинден, в Битолския окръг, а Одринска Тракия въстава в нощта на 5 срещу 6 август, Преображение Господне. Тук е местно да се отвори една скоба за наименованието на въстанието. То е дадено от историците, не от въстаниците. За тях то е просто

„въстание“, въоръжен протест, борба на живот и смърт с една тирания, борба за лично, семейно и национално оцеляване. Названието „Илинденско въстание“ добива популярност след войните през 1912 – 1918 г., когато македонските и тракийските българи, дотогава единни в своята културна и революционна борба, тръгват по различни политически пътища. Като по-многобройни и активни, македонските дейци налагат това име. Тракийци пък започват да наричат въстанието в Одринска Тракия „Преображенско“. Тези наименования обаче, използвани поотделно, дават повод погрешно да се мисли, че става въпрос за две различни въстания и някои недобронамерени историци се възползваха от това, за да твърдят, че Илинденското въстание било македонско, а Преображенското – българско. През 80-те години на XX век българската историческа наука направи много да популяризира названието „Илинденско-Преображенско въстание“. То по-точно отразява същността на националноосвободителната борба на българите от Македония и Одринска Тракия от Берлинския конгрес до Балканската война. Борбата е „македоно-одринска“, организациите се самоназовават „македоно-одрински“ и затова е редно в наименованието на въстанието да присъстват имената на църковните празници, на чиито дати е обявено въстанието в Македония и Одринско – Илинден и Преображение. Някои историци настояват към названието на въстанието да се добави и „Кръстовденско“, тъй като на 14 септември, Кръстовден, е обявено началото на бойните действия в IV въстанически окръг „Пирин“ (бившия Серски революционен окръг). Това е излишно по посочената по-горе причина, а още и затова, че ако трябва да бъдем чак такива перфекционисти, ще се наложи да добавим и названията на църковните празници, които Българската православна църква прославя на датата, на която формално е обявено въстанието в VI въстанически окръг „Овче поле“ (бившия Скопски революционен окръг) – 27 юли. А те са общо три – Св. Пантелеймон, Св. Седмочисленици и Успение на Св. Климент Охридски. Въстанието на българите в Македония и Одринска Тракия през лятото и есента на 1903 г. наистина е най-продължителното в новата българска история, но едно такова описателно название ще му дойде в повече. Достатъчно е да го наричаме Илинденско-Преображенско.

В нощта на 5 срещу 6 септември 1903 г. на територията на I Малкотърновско-Лозенградско-Бунархисарски район се разиграват редица мащабни въоръжени акции, които придават на въстанието масов и повсеместен характер. Сред тях се откроява дръзкото нападение и овладяване на гр. Василико (дн. гр. Царево) от въстанически отряд под ръководството на Михаил Герджиков. Непосредствено преди нападението

той се обръща към въстаниците с огнени слова: „Часът, за който работехме ден и нощ, купувахме пушки, скитахме из балканите и пълнехме занданите, най-сетне е ударил. Вместо с темане, всеки душманин ще се посреща с нож и куршум, догдето не се очисти нашата страна от душманите или се подчинят на нашия ред и заживеят с нас не като мъчители и господари, а в братство и мир, с еднакви права и задължения“.

Отрядът на Михаил Герджиков в състав от 130 въоръжени бойци устремно атакува Василико и след продължително и ожесточено сражение сломява съпротивата на противника. Оцелелите от турския гарнизон се спасяват с гемии в морето. Друг въстанически отряд превзема Ахтопол, изоставен от изпадналите в паника турски войници. В с. Граматиково под командването на войводата Пеньо Шиваров, и в с. Стоилово, под ръководството на Дико Джелебов въстаниците разбиват турските гарнизони. При нападението срещу гарнизона в с. Паспалово загива прославения тракийски войвода Георги Кондолов. В останалите участъци на района също се разгарят ожесточени сблъсъци, в които въстаниците надделяват. Предварително обмисляната идея за нападение срещу Малко Търново е изоставена, за да не се подлага на риск живота на хората в тази крепост на българщината в Странджа. В освободените райони се установява революционна власт с местни органи на управление. Тази своеобразна въстаническа република просъществува 26 дни и остава в историята под името „Странджанската комуна“.

В другите райони на Одринския въстанически окръг въстанието взема предимно партизански характер с отделни въоръжени нападения. Извършени са и диверсионни акции срещу железопътните линии, а телеграфните съобщения са прекъснати на много места. През септември и октомври 1903 г. въстанически движения или четнически акции се осъществяват на територията на Серски, Струмишки и Скопски окръзи в Македония.

Общо в Илинденско-Преображенското въстание в Македония и Одринска Тракия през юли – октомври 1903 г. участват 26 500 въстаници. Те водят 236 боя с турските войски, чиято обща численост надхвърля 350 000 души. Жертвите на въстаническата армия в убити и ранен са 994, а на турската войска се доближава до 6000 души. за респекта, вдъхнат от въстаническата армия на турските войници. Това е близо три пъти по-повече от жертвите й в Гръцко-турската (Тесалийската) война от 1897 г. Това категорично доказва, че въстанието не завършва с поражение, не е безсмислена хекатомба и жертвите не падат напразно.

Наистина, българското население в Македония и Одринско дава свидни жертви

и понася големи щети. Загиват 4 694 души, главно жени, деца и старци, опожарени са 221 села с 12 440 къщи, 70 825 обездомени българи. Само в Одринска Тракия статистиката сочи 2565 убити от невъоръженото население, 66 опожарени села с 2 610 къщи, 12 860 души останали без дом. Близо 30 000 българи от Македония и Одринска Тракия потърсват убежище в България като бежанци. Близо 2/3 от тях са тракийци.

Загиналите българи в Илинденско-Преображенското въстание са непрежалими свидни жертви за техните семейства и за цялата българска общност, но все пак са несъизмерими с жертвите на арменците, изчислявани с десетки и стотици хиляди. Наистина, всеки човешки живот е ценен и сам по себе си трябва да се разглежда не като статистическа единица, а като тежка и безвъзвратна загуба за личността, семейството и общността. Но тъкмо затова трагичната съдба на загиналите българи в Македония и Одринска Тракия през 1903 г. се осмисля в съдбата на националната общност – с цената на техния живот е прекършен и разобличен геноцидният план на Високата порта. Илинденско-Преображенското въстание спаси македонските и тракийските българи от геноцид и запази културно-националното дело на Българската екзархия. Тази кауза заслужава своите жертви!

Въплъщение на добре премислена военнополитическа стратегия, Илинденско-Преображенското въстание има своето заслужено място в българската история и заслужава да се чества и прославя не като поражение, а като национален подвиг.

Борбата продължава

Това е смисълът на саможертвата, която ВМОРО решава да поеме от името на българите в Македония и Одринска Тракия, за да ги спаси като общност и народ. Оставен без отпор, пълзящият геноцид на турските власти вероятно би успял в рамките на 3 до 5 години да разрези българското население в европейските вилаети до степен на незначително малцинство, която не заслужава вниманието на великите сили и не оправдава освободителната мисия на България.

Що се отнася до щетите, претърпени по време на въстанието, трябва добре да се знае, че те са възстановени само за няколко години. Въпреки трудностите, Българската екзархия успява да изправи църковно-училищното дело на крака. По силата на амнистията, наложена на Високата порта от турско-българското споразумение от 26 март 1904 г., от затворите и заточенията са освободени 1 640 българи, от които около 200 учители. Въпреки създаваните от турските власти всевъзможни пречки, повечето от

тях успяват да се върнат на старите или да получат нови назначения. По сходен начин е решен и проблемът със свещениците. Получават право да се върнат по родните си места и бежанците и по-голямата част от тях се възползват от него. Българското правителство осигурява един милион лева за тяхното настаняване и за възстановяването на опожарените им къщи.

От особено значение е и ролята на Българската екзархия и лично на екзарх Йосиф за възстановяване на българското културно-просветно дело. И тук България помага. Само за първите пет години след въстанието субсидията на българската държава за Екзархията се удвоява – от 49 000 златни турски лири през учебната 1902 – 1903 г., на над 83 000 през учебната 1907–1908 г. Мобилизира своите морални и материални сили и българското население в Македония и Одринска Тракия. Така още през 1907 г. Екзархията успява да възстанови училищното дело в предишните му статистически размери. В навечерието на въстанието тя разполага с 958 основни и класни училища с 1 621 учители и 46 128 ученици. През 1907 г. броят на училищата вече възлиза на 940 с 1 620 учители и 43 174 ученици. В следващите години българското църковно-народно дело още повече напредва. С подкрепата на България и с лишения от собствения си зальк македонските и тракийските българи буквално успяват да издигнат върху пепелищата на турските опустошения нови, по-просторни и още по-хубави училища и храмове. По-добър материален символ за триумфа на българската солидарност и саможертва над турския геноциден план едва ли може да се намери.

Борбата продължава и на революционното поприще. От 14 до 17 февруари 1904 г. във Варна се провежда конгрес на Одринския революционен окръг. На него присъстват най-изтъкнатите легални ръководители, войводи и участници във въстанието, сред които се открояват Михаил Герджиков, Лазар Маджаров, капитан Стамат Икономов, Пею Шишманов, Таню Николов и др. Обсъдени са подготовката, хода и резултатите от Илинденско-Преображенското въстание и бъдещата стратегия и тактика на революционната борба на територията на окръга. Отхвърлена е идеята да се действа с малки терористични групи и се приема освободителното движение да остане масово и повсеместно, като се укрепят организационните структури на ВМОРО на всички равнища. Избран е нов Окръжен революционен комитет в състав Лазар Маджаров, капитан Стамат Икономов и Лазо Лазов. Учредено е и Задгранично представителство на Одринския революционен окръг със седалище в Бургас. Тази длъжност е поверена на Велко Думев и Павел Ковачев, като първият същевременно е

член и на Задграничното представителство на ВМОРО в София. Обновява се и Окръжния революционен комитет в Одрин, чийто състав продължава да се формира от учителите от екзархийската гимназия „Д-р Петър Берон“. Възобновяват дейността си и околийските и местните революционни комитети, организирани са нови нелегални канали до България за пренасяне на оръжие, кореспонденция и революционна литература, подновена е и четническата дейност, но като внимателно се избягват сблъсъците с турската войска.

Съюзът на Одринските благотворителни братства в България

В нов етап навлиза и тракийското движение в България. След като в началото на 1903 г. българското правителство преустановява дейността на Върховния комитет и неговата организация отново на дневен ред излиза взаимоспомагателната и благотворителната тенденция. Още през лятото и есента на 1903 г., докато Илинденско-Преображенското въстание е в разгара си, в София и в други градове на страната започват да се възстановяват старите или да се учредяват нови благотворителни братства. На 5 август техните ръководители се събират на съвещание в София. Тракийци са представени от д-р Полихрон Нейчев и С. Русев. Взето е решение македоно-одринското движение в България да се продължи под формата на благотворителността, а на първо време всички помощи да бъдат предназначени за въстаниците. За ръководство и координация е учредена Върховна емиграционна комисия, в която влизат и двамата тракийски представители. В следващите дни е решено да се изпрати специална делегация в Русия, която да пледира пред руските власти за българската кауза. За Петербург заминават проф. Любомир Милетич, проф. Иван Георгиев и д-р Полихрон Нейчев. Те се срещат с министъра на външните работи Хартвиг, но ефектът от мисията им е далеч от очаквания. След това Върховната комисия не се занимава с подобни инициативи и насочва вниманието си към организиране и сплотяване на македонската и тракийската емиграция в страната и въздействие върху българското правителство.

През януари 1904 г. Върховната комисия приема Наредби на македоно-одринската емиграция, които регламентират целта, средствата, организационните принципи и структурата на новата организация под името *Федерация на македоно-одринските благотворителни братства в България*. Целта на благотворителните братства е „да помагат морално и материално на съотечествениците си тука и в

родината“. Моралната помощ е дефинирана като подробно изучаване на положението на македонските и тракийските българи и осветляване на емиграцията, българската общественост и чужденците чрез сказки, конференции, митинги, брошури, вестници, меморандуми и пр., а материалната помощ е определена като „парично и веществено“ подпомагане на пострадалите в Македония и Одринско. Вътрешната уредба на братствата си остава същата, както и преди и те продължават да се формират на регионален принцип. Всяко братство делегира по двама представители в общия ръководен орган, който сега се нарича не Върховна, а Обща емиграционна комисия, за да не се правят аналогии с бившия Върховен комитет. Одринското благотворително братство „Антим I“ по това време наброява 130 членове, а в Общата емиграционна комисия е представено от д-р Полихрон Нейчев и С. Русев. Останалите 13 братства са на македонските българи. През 1905 г. организацията се преименува на *Съюз на македоно-одринските благотворителни братства в България*.

Още с учредяването си благотворителните братства започват да формират свои клонове и в други градове на страната. В Пловдив през 1903–1905 г. съществува общо македоно-одринско благотворително братство. Във Врана през февруари 1905 г. е създадено тракийско благотворително дружество „Георги Кондолов“. Подобни братства, които се считат клонове на Одринското благотворително братство „Антим I“ в София, се създават също в Бургас, Стара Загора, Ямбол и други градове, в които има бежанци от въстанието или по-стари заселници от Одринска Тракия.

След първоначалния ентузиазъм постепенно дейността на Съюза на македоно-одринските благотворителни братства започва да запада. Това кара тракийските българи, особено по-младите между тях, да потърсят алтернатива в създаването на самостоятелна организация. През 1906 г. в Одринското благотворително братство „Антим I“ се активизират такива дейци, повечето от които са студенти във Висшето училище и имат съприкосновение със социалистически и други радикални социални идеи. В тази група изпъкват Ангел Попкиров, Ангел Томов, Христо Караманджуков и др. Първите двама успяват да влязат като членове на братството. По същото време на мястото на угасналото Македоно-одринско благотворително братство в Пловдив се явява самостоятелно Одринско благотворително братство. Негов председател е Стоян Калоянов, а секретар Димитър Общински.

През 1907 г. Одринското благотворително братство в Пловдив поема инициативата за обединяване на всички тракийски братства в самостоятелна организация. То поканва всички по-изтъкнати дейци от Одринско на събор в града,

насрочен за 23 април. На поканата се отзовават около 40 души. След обстоятелни разисквания на положението в Одринска Тракия и състоянието на бежанците и изселниците от тази област съборът решава да свика конгрес за учредяването на самостоятелна тракийска организация. Тъй като избраната за целта комисия не се показва достатъчно активна, младите вземат инициативата в свои ръце. Те подготвят и издават „Одринско календарче за 1908 година“, което съдържа статии на А. Попкиров, А. Томов, Хр. Караманджуков и Д. Катерински. Тяхната основна идея е, че революционното движение и тактиката на въоръжената борба не са подходящи за условията в Одринска Тракия, а са привнесени механично от Македония. Авторите на „Одринското календарче“ търсят алтернатива в културно-просветната и легалната дейност. Те са убедени, че Османската империя тръгва по пътя на демокрацията и парламентаризма, че нови прогресивни и революционни сили излизат на обществената сцена, които ще открият широки възможности за всестранно развитие на българите в Одринска Тракия. Това е един напълно погрешен анализ за политическите идеи и намерения на младотурците, които всъщност са изразители на крайния турски национализъм.

Конгресът на одринските благотворителни братства се провежда в Пловдив от 26 до 28 октомври 1908 г. В него участват 24 делегати от цялата страна. Конгресът осъжда въоръжената борба на ВМОРО и приема Илинденско-Преображенското въстание от 1903 г. като ненавременно и неуместно. Като единствено правилна и полезна дейност за българското население в Одринска Тракия е призната културно-просветната дейност. Революцията е отложена за времето, когато и другите народности в Османската империя ще узреят за свободата си. Тези постановки залягат в резолюцията, която е приет а с 13 гласа „за“ и 11 „против“. Конгресът изработва и приема устав на новата организация, която се приема името *Съюз на одрински е благотворителни братства*. Решено е да се издава вестник „Одрински глас“ като официален съюжен орган с редактор Ангел Томов, главен архитект на новия курс. В Управителния съвет на Съюза също преобладават неговите привърженици.

Вестник „Одрински глас“ излиза в 24 броя от 12 януари до 16 юли 1908 г. По дух и тенденции той напълно следва идеите на „Одринското календарче“ и резолюцията на Пловдивския конгрес. Не всички дейци на одринските благотворителни братства обаче са съгласни с насоката на съюзния орган. Още на конгреса в Пловдив тази линия среща голяма съпротива и успява да се наложи само с два гласа. След разгласяването на резолюцията във в. „Одрински глас“ някои членове на управителния съвет подават

оставки. Недоволните дори замислят издаването на нов съюжен вестник под името „6 август“, в памет на въстанието от 1903 г. Така едва създадена новата тракийска организация в България фактически се оказва разединена и разцепена. Вътрешните идейни противоречия на позволяват на Съюза на одринските благотворителни братства да развие някаква по-значителна дейност.

В навечерието на Балканската война

Младотурската революция през 1908 г. поставя край на т. нар. „Ера на зулума (престъпленията)“, увенчала последните години на султан Абдул Хамид II и открива „Епохата на хуриета (свободата)“ – конституционното управление в Османската империя. Това събитие бележи началото на нов етап в развитието на българското националноосвободително движение в Македония и Одринска Тракия, свързан с преустановяване на въоръжената борба на ВМОРО, разпускане на четите и преминаване към средствата и методите на легалната политическа дейност. Първите седмици и месеци след възстановяването на конституцията на 11 юли 1908 г. са време на истинска народна еуфория и големи надежди. Завърналите се бежанци от Илинденско-Преображенското въстание се включват в новосъздадените легални организации.

За Одринска Тракия това е време на относително спокойствие и укрепване на българското национално дело. През учебната 1908-1909 г. в Македония и Одринска Тракия се наброяват общо 1 255 училища с 2 080 учители и 76 000 ученици. Така още в първата година на "хуриета" българската просвета в двете области далеч надхвърля равнището от предходните години, включително и от предилинденския период.

Само една година след много шумното възстановяване на конституцията красивите лозунги заглъхват, братските прегръдки се забравят, „хуриетът“ се превръща в невъзвратимо минало, а самата дума – в опасна и преследвана от закона. Младотурският грим постепенно избледнява и под него се показват чертите на едно буквално до болка познато, но подмладено старотурско лице. Обявен са ред закони, които целят да укрепят господството на турците над останалите народности в Османската империя. В края на 1909 г. започва обезоръжителна акция, която цели да отнеме оръжието на българите в Македония и Одринска Тракия. През 1910 г. за първи път от съществуването на Османската империя е въведена всеобща и задължителна военна служба, в която са включени и християните. Българите обаче не горят от

желание да служат в турската армия и това отприщва нова бежанска вълна. Този път тя е съставена изключително от млади мъже в донаборна възраст.

Приблизително по същото време започват процеси на активизация и консолидация сред македоно-одринските благотворителни братства. През пролетта на 1909 г. техният Федеративен съвет свиква няколко събрания, които приемат важна организационна промяна. Всички братства в София се сливат в едно общо Македоно-одринско културно-просветно дружество. Неговото настоятелство с председател проф. Любомир Милетич поема функциите на ръководен орган, вместо Федеративния съвет, който се саморазпуска. Македоно-одринските братства в провинцията стават клонове на Софийското дружество. Целта, която то си поставя, е: „а) да помага морално и материално на българите в Македония и Одринско, като обръща по-голямо внимание на ония покрайнини, които се заплашват от чуждите пропаганди и б) да осветлява емиграцията и външния свят с положението на тия две провинции устно и печатно“. Тракийци с радост се присъединяват към новата организация, тъй като разбират, че само борбата с общите усилия на всички българи може да има успех.

През 1912 г. се раздвижват и дейците на бившите офицерски братства. На 17 юни на съвместно събрание на представители на офицерите и ръководителите на македоно-одринските братства се решава да се извърши мобилизация на цялата емиграция, за да окаже натиск върху българското правителство да обяви война на Османската империя с цел извоюване на политическата автономия на двете области при запазване на тяхната териториална цялост. В събранието от страна на тракийци участват подполковник Стойчо Гаруфалов, д-р Полихрон Нейчев и Ст. Русев. В следващите два месеца е осъществена кратка, но интензивна организационна дейност, в резултат на която на 12 август 1912 г. в София се провежда т.нар. Всенароден събор с участието на близо 600 делегати на македонските и тракийските българи. Докато траят заседанията, по столичните улици дефилират македоно-одринските братства със своите знамена. Денят завършва с многолюден митинг, чиято резолюция настоява пред царя и правителството за незабавна освободителната война. Съвсем скоро тя става факт.

Балканската освободителна война и Одринската епопея

На 17 септември в България е обявена обща мобилизация, а на 5 октомври 1912 заедно със своите съюзници Сърбия и Гърция обявява война на Османската

империя. По това време Черна Гора вече воюва. Започва Балканската война, която отваря нова глава в историята на България и балканските народи.

Тракийските българи не остават безучастни наблюдатели на грандиозните събития, а активно участват в тях. В България е създадено Македоно-одринско опълчение (МОО), което дава възможност на македонските и тракийските българи, които не са служили в българската армия, да вземат участие във войната с оръжие в ръка. Формирани са 12 опълченски дружини, обединени в три бригади. Една от тях е 5-та Одринска дружина, в която освен тракийци има и българи от Македония. За временен командир на дружината е назначен фелдфебел Радул Канели от Одрин, известен български режисьор и драматург. Одринската дружина влиза в състава на 2-ра бригада на МОО. Общата численост на опълченците в началната фаза на войната е 14 670 души, от които 1215 са родом от Одринска Тракия.

Редом с МОО се сформират партизански чети и отряди за действие в тила на противника. В тях влизат главно бивши войводи и четници на ВМОРО и участници в Илинденско-Преображенското въстание. Тракийци също са представени достойно в тях. Най-многочислена е Лозенградската партизанска дружина или чета № 3 с войвода подпоручик Михаил Герджиков. До обявяването на войната тя има личен състав от 178 души, от които 139 са родом от Одринска Тракия. Партизанската дружина на М. Герджиков се отличава в боевете в Странджанско-Черноморския район, където действа заедно с 10-та погранична дружина. По-късно в хода на войната дружината се попълва от нови бойци. Междувременно първа рота под командването на подпоручик Димо Аянов получава оперативна задача да действа самостоятелно в същия район.

Тракийските българи са представени също в чета № 16 с войвода Кръстю Българиярята, която наброява 20 души, в чети № 21 на Никола Гюмюшев в състав 18 души, в чета № 22 на офицерския кандидат Никола Данаилов, също 18 души, в чета № 45 на Апостол Дограмаджиев от 14 души и в чета № 46 на Димо Николов от 7 души. Първите три са предназначени да действат в Средните Родопи, а последните две в Дедеагачко. В хода на войната се сформират и нови партизански чети от освободените вече тракийци.

Македоно-одринското опълчение и партизанските чети и отряди оказват важно съдействие на българската армия по време на Балканската война. 1-ва и 2-ра дружина на МОО участват в бойните действия в Източна Тракия, а 3-а дружина в състава в освобождението на Родопите. През пролетта на 1913 г. МОО влиза в състава на новосъздадената 4-та армия и участва в паметните боеве за отблъскването на

турския десант при Шаркьой. Партизанската дружина на Михаил Герджиков се отличава в боевете в Странджанско-Черноморския район, където действа заедно с 10-та погранична дружина. Ценно съдействие на Родопския отряд оказват четите на Кръстьо Българията, Никола Гюмюшев и Никола Данаилов.

Решаващата роля в Балканската война обаче извоюва българската армия. За шест месеца от октомври 1912 до март 1913 г. светът става свидетел на най-грандиозната дотогава концентрация и динамика на военна сила и бойна мощ. На 5 октомври 1912 г., на едно пространство, разположено симетрично около 50-километровата ос, колкото приблизително е разстоянието между Одрин и Лозенград, т. е. в сърцето на Източна Тракия, се изливат една срещу друга две могъщи човешки вълни, заредени със стомана, барут и ярост. На трите български армии – 1-ва, 2-ра и 3-та, които общо наброяват над 200 000 души, противостои приблизително равен по численост противник, съставен от Източната Турска армия и Одринския гарнизон. Заедно с оперативните резерви, тиловите части и постоянно прехвърляните от другите райони подкрепления числеността на въоръжените мъже надхвърля половин милион. В срещните боеве на 9 и 10 октомври при Гечкенли, Селиолу, Ескиполос, Петра и Ериклер смелото българско сърце надделява, волята на противника е пречупена и Източната турска армия се отдръпва като попарена, изоставяйки Лозенградската крепост без бой. Цялата тази човешка маса се излива на юг, за да се срещне повторно на още по-тясно пространство по линията Люлебургаз – Бунархисар. Петдневните кръвопролитни боеве на 15–19 октомври, в които българският боен дух повторно и още по-категорично триумфира, можеха да бъдат щастлив и заслужен епилог на тази историческа битка, ако политическата мъдрост беше надделяла. Турската молба за примирие обаче е отхвърлена надменно, за да се стигне до безсмислената атака на Чаталджа на 4 ноември 1912 г. След тримесечно примирие, докато траят преговорите за мир в Лондон, бойните действия са подновени през януари 1913 г., като този път България сама изнася цялата тежест на втората фаза на войната. При Чаталджа и Булаир българските войски отразяват атаките на противника, ликвидиран е и опитът за десант на брега на Мраморно море при Шаркьой. Докато българите воюват за сметка на Балканския съюз, сърбите и гърците вече наливат основите на своето владичество в Македония. На 13 март 1913 г. 2-ра българска армия, подкрепена от две сръбски дивизии, с 48-часова денонощна атака овладява Одринската крепост. Това е и триумфалният край на Балканската война.

Одринската епопея можеше и трябваше да бъде и триумфалният завършек на

борбите на тракийските българи за свобода и национално единство. Балканската война завърши с подписването на Лондонския мирен договор на 17 май 1913 г., по силата на който България си осигуряваше граница в Одринска Тракия по линията Мидия – Енос. Тази линия най-пълно отговаряше на етническото разпространение на тракийските българи и на стратегическите интереси на българската държава. За съжаление българските държавници и политици не се оказаха на висотата на уникалния исторически момент. Те се поддадоха на провокациите на Сърбия и Гърция, които предявиха необосновани претенции за български земи в Македония и допуснаха да избухне Междусъюзническата война. „Престъпното безумие“ на 16 юни 1913 г. не само донесе първата национална катастрофа за България, но причини и най-голямата трагедия в историята на тракийци.

Разорението на тракийските българи през 1913 г.

Докато България води безумната война с бившите си съюзници в Македония, турската армия внимателно изчаква сгодния момент при Чаталджа и Булаир, като непрестанно попълва своите сили. На 27 юни 1913 г. във войната се намесва и Румъния. На 30 юни двете групировки на турската армия навлизат в опразнената от българските войски Източна Тракия и достигат до линията Мидия – Енос. Тук изчакват окончателното поражение на България и едва на 6 юли се осмеляват да тръгнат на поход за реокупирането и на останалата част. Навсякъде по пътя си турските войски разграбват и опожаряват българските села, избиват техните жители и извършват нечувани и невиждани дотогава насилия. Слуховете за тях се разпространяват мълниеносно и се надига най-голямата и последна бежанска вълна. Официалната статистика сочи, че от Източна Тракия са прогонени 20 187 български семейства от 250 селища. При 5 члена на семейство, което тогава е среднестатистическия стандарт, това прави над 100 000 души. Изцяло обезбългарена е и Беломорска Тракия, където през септември 1913 г. се създава т.нар. „Гюмюрджинска република“, официално назовавана Временно или Независимо управление на Западна Тракия. Всъщност това е само форма за прикритие на организираното насилие, което тогава е извършено над беломорските българи. Общо в Източна и Западна Тракия през втората половина на 1913 г. са избити без пощада между 30 000 и 50 000 българи.

За тези събития трудно се чете и още по-трудно се пише. Като посрещам с уважение всяка нова монография, документална публикация или статия по тази

болезнена тема и приветствам авторите им за тяхната научна и гражданска смелост, ще си позволя да приканя читателите все пак да не забравят и по-старите издания, особено книгата на професор Любомир Милетич „Разорението на тракийските българи през 1913 година“. Всеки тракиец и българин трябва да познава тази книга, да я има в домашната си библиотека, да я чете и препрочита, колкото и мъчително да е това. За разлика от всички други научни, документални или мемоарни публикации по тази тема, книгата на проф. Любомир Милетич е писана още тогава, по „горещите следи“ на престъпленията, чрез лични разговори с жертвите, с посещения в разорените села, с точно и обективно регистриране на всяко свидетелско показание, на всяка улика. Българската историческа наука и българската общественост винаги ще бъдат в дълг към този забележителен учен, който съхрани за поколенията толкова автентични страници от нашата история. Четейки или препрочитайки „Разорението на тракийските българи през 1913 година“ съвременният читател преди всичко ще бъде шокиран от необятните измерения на злото. Насилието и страданието се разкриват като кръговете на ада, всеки следващ все по-ужасяващ и по-смразяващ от предходния. Само че в тях отсъства лиричният герой на Данте да очовечава злото, няма я Беатриче да го пази и наставлява. Изправено пред зловещата, но обективна картина на разорението, точно и правдиво нарисувана от проф. Милетич, нормалното човешко съзнание се бунтува, не може да си представи, че всичко това е било възможно да се случи. Още в първите страници човек изтръпва пред грозните насилия, извършени над българите от Булгаркьой, Кешанско, едно от най-многолюдните и богати български села в Одринска Тракия. После връхлитат насилията над други български села, провеждани планомерно, методично, по план от турската войска с активното съучастие на турското население. Вече си мислиш, че това е пределът на човешката жестокост, когато започват страниците за страданията на българите в Беломорска Тракия. Покрован и другите села в Ортакьойско, днес Ивайловградско, в Димотишко и Софлийско, в Дедагачко и Ксантийско, в Армаганската долина, Ятаджик, днес Маджарово и Аврен, район по район, село по село, съдба по съдба. Макар да си чел книгата, ще ти се този кошмар да спре, надяваш се едно или друго село все пак да се спаси, желаеш бежанската колона да стигне невредима до България. Не и не! Историята се развива такава, каквато е, веднъж регистрирана, тя не подлежи на промяна и колкото да не ти се иска, черното става все по-черно – от насилията над мъжете, от насилията над жените, от насилията над децата. Няма пощада, няма спасение...

Професор Любомир Милетич е назвал засвидетелстваното от него с думата „разорение“. Неоснователно е да го укоряваме, че също както екзарх Йосиф през 1903 г. не го е нарекъл „геноцид“ и „етническо прочистване“. Тези думи тогава все още не съществуват в ежедневиия и политическия език на българина, както изобщо за всички съвременници на епохата, макар явлението, което отразяват, вече да е било присъщо за политическите практики на Османската империя в края на XIX и началото на XX в. За тогавашните българи обаче, в мнозинството си селяни и земеделци, думата „разорение“ е достатъчно образна и разбираема. Тя е метафора на злото, която извиква в съзнанието образа на гигантски безпощаден плуг, който опустошава нивите, лозята и горите, разрушава домовете, църквите и училищата, унищожавя стада и имота на тракийските българи, разорава техните тела, сърца и души. Разорение, унищожение, разрушение, опустошение от корен. За съвременния българин, загубил до голяма степен живата връзка със земята и земеделския труд, случилото се през лятото и есента на 1913 г. в Одринска и Беломорска Тракия не може да се назове по друг начин, освен геноцид и етническо прочистване.

Трудно се чете книгата на проф. Любомир Милетич. Трудно и мъчително. Но трябва да се чете! Тъкмо затова заветът на тракийци гласи: „Не забравяйте, но не отмъщавайте!“ Тогава, преди сто години, акцентът е поставен върху недопускането на помисъл или действие за отмъщение, тъй като, и да са искали, жертвите на грозните насилия и техните близки не биха могли да ги забравят. Днес, за потомците на тракийските българи, а и за целия български народ, този лозунг трябва да се обърне: „Не отмъщавайте, но не забравяйте!“ Никой в България днес не мисли за отмъщение, но и нищо от преживяното от тракийските българи през 1913 г. не бива да бъде забравяно.

Нова национална катастрофа и нова тракийска борба

България излиза от Междусъюзническата война с тежестта на национална катастрофа. От цяла Одринска Тракия за нея остава само тясна ивица в Странджа с гр. Малко Търново и Западна или Беломорска Тракия. Прогоненото от там българско население получава възможност да се завърне в своите домове, там се заселват и бежанци от Източна Тракия, Македония и Мала Азия. В тези смутни времена, когато жестоката рана от Междусъюзническата война още кърви, а задаващата се още страшна война вещае да отвори нова, тракийските българи потърсват сила в сплотеността и солидарността. На 14 май 1914 г. в София се учредява дружество

„Одринска Тракия“, което си поставя за цел да поддържа духовното и националното единство на българите в едноименната област и в свободната българска държава. Тракийци все още хранят надежда да се завърнат в родните земи и възнамеряват да постигнат това с мирни средства – издаване на вестник, публикуване на мемоари и исторически изследвания, организиране на беседи, театрални представления и концерти. Инициатор за създаването на дружеството и негов председател е Димитър Попниколов от с. Карахадър, Лозенградско, учител и революционер, деен участник в борбата за свобода и национално единство. Той предвижда да се създават клонове навсякъде, където е възможно, за да се превърне дружеството в обща организация за всички тракийци. За първи път тогава за тракийски празник е приета датата 13 март – славната българска победа при Одрин. Влизането на България в Първата световна война на 1 октомври 1915 г. обаче не дава възможност на дружество „Одринска Тракия“ да осъществи своите уставни цели.

По силата на българо-турската конвенция, подписана в навечерието на войната (24 август 1915 г.), към България е присъединена ивица земя, простираща се западно р. Марица, в която се намират одринското предградие Караагач, гр. Димотика и няколко села. Макар с площ само от 2 000 квадратни километра, тази зона има известно стратегическо значение, защото през нея минава железопътната линия от България за пристанището Дедеагач и Беломорска Тракия. Тази придобивка е колкото скромна, толкова и краткотрайна. През 1918 г. Първата световна война завършва с нова, още по-страшна национална катастрофа за България. И тук отново на преден план изпъква несломимата воля на тракийци, тяхната твърдост и постоянство в стремежа им да опазят своето, без да ламтят за чуждото.

Надвисналата опасност да загубят и последното късче от своята родина – Беломорието, подтиква тракийските българи да се самоорганизируют и мобилизират за отпор с легални средства. На 22 – 24 декември 1918 г. в Караагач по инициатива на председателя на дружество „Одринска Тракия“ Д. Попниколов е свикан тракийски събор. Приетата с пълно мнозинство резолюция призовава великите сили да осигурят възможност на бежанците да се върнат по родните им места и в съответствие с принципа за самоопределението на народите Одринска Тракия да се присъедини към България. Съборът избира ръководен орган под името Върховен изпълнителен комитет с председател проф. Димитър Михалчев, известен български философ и общественик, родом от Лозенград. Като основа за дейността на новата тракийска организация е приет уставът на дружество „Одринска Тракия“. В началото на 1919 г. клонове на

дружеството се създават както в България, така и в Беломорска Тракия, която тогава все още е под българска власт.

Върховният комитет подготвя „Петиция на изгонените българи от Одринска Тракия“, адресирана до Парижката мирна конференция. Тя е подписана от главите на 31 176 семейства със 166 650 членове. Това са само част от тракийци, тъй като времето и условията не позволяват да бъдат издирени всички. Петицията доказва българския характер на Одринска Тракия с исторически свидетелства и статистики и подробно описва борбата на тракийските българи за свобода и национално единство. Документът завършва с увереността, че на Парижката мирна конференция справедливостта ще възтържествува и Одринска Тракия до линията Мидия – Енос ще бъде присъединена към България. Победителите обаче имат свои интереси, които изобщо не зачитат интересите на другите, особено на победените. По силата на Ньойския мирен договор, подписан на 27 ноември 1919 г., България не само не придобива нищо от Източна Тракия, но надвисва пагубна и необратима опасност да загуби и Беломорието.

През октомври 1919 г. българската войска и администрация се изтеглят от Западна Тракия и на тяхно място са въведени военни части на Антантата. Всъщност преобладават френските войски, докато присъствието на англичаните и италианците е символично. Град Ксанти и околията му обаче са окупирани от една гръцка дивизия. Целият този окупационен корпус е командван от френския генерал Шарпи, на когото е възложено и административното управление. С цел да внесе известно успокоение в областта, той създава Върховен административен съвет в състав от 15 души. В него има само двама български представители, въпреки че българите тогава все още са относително мнозинство.

В този преходен период демографският облик на Западна Тракия търпи динамични промени. Още след първата национална катастрофа там се заселват около 70 000 – 80 000 българи от Източна Тракия, Македония и Мала Азия. С изтеглянето на българската военно-административна власт само до края на 1919 г. областта е напусната от над 20 000 души, а последвани от още 30 000 души в началото на следващата година. На тяхно място започват да прииждат гръцки заселници. Според преброяването от пролетта на 1920 г. населението на Западна Тракия възлиза на 212 622 души, от които 80 893 българи (69 154 християни и 11 739 мюсюлмани), 73 220 турци, 51 706 гърци, 3 500 евреи, 1 969 арменци, 1 834 цигани и останалите от различни народности.

Международната конференция в Сан Ремо на 19 – 26 април 1920 г. попарва

надеждите на тракийци за оставане в границите на България или поне за автономия. Съвсем несправедливо от национална, икономическа и географска гледна точка Западна Тракия е предадена на Гърция. Това отприщва нова, още по-масова бежанска вълна сред тракийци. За България остава хипотетичната възможност за икономически излаз на Бяло море, който така и не е осигурен.

Вътрешната тракийска революционна организация

Още в годините на Първата световна война, когато България и Османската империя са съюзници, между българите и турците в Западна Тракия се поражда сътрудничество на основата на взаимни интереси. Сближението и единодействието става още по-тясно, когато се очертава възможността областта да бъде присъединена към Гърция. Срещите между българските и турските политически, обществени и революционни водачи зачестяват през първата половина на 1920 г. и достигат връхна точка след конференцията в Сан Ремо. И двете народности се чувстват застрашени от гърците, които полагат целенасочени усилия да променят драстично етническия облик на областта. Освен в общи легални прояви – митинги, петиции и пр., това сближение и сътрудничество намира изява и в съвместна въоръжена борба.

На 25 май 1920 г. край Гюмюрджина се провежда Първият българо-турски конгрес, в който участват български и турски войводи заедно със своите чети и всички по-изявени политически и обществени лидери и дейци. На практика от българска страна това са представителите на ВМОРО и тракийските организации, а от турска - бивши дейци на Западно-тракийското автономно правителство и неговите въоръжени милиции. Така старите вражди са погребани в името на общото бъдеще и за съвместната борба срещу гръцката власт, от която и двете народности се чувстват застрашени. Формирано е временно правителство на Западна Тракия в състав от 7 турци и 3 българи. Преобладаването на турските представители отразява текущата фаза на етнодемографските процеси в Западна Тракия, в която по това време са останали не повече от 30 000 българи, докато турците са около 80 000. Като политическа цел на временното правителство е издигнато придобиването на автономен статут за областта под протекцията на великите сили. Започва формирането на българо-турски са въоръжени отряди, които да се противопоставят на предстоящата гръцка окупация.

В съответствие с решението на международната конференция в Сан Ремо гръцките войски в състав от три дивизии окупираат Западна Тракия на 27 и 28 май 1920

г. Временното българо-турско правителство обявява обща мобилизация и се опитва да се противопостави с въоръжени средства. Макар съотношението на силите да е неравно, на много места стават ожесточени сблъсъци между гръцките войски и българо-турските отряди. Всички тези събития карат мнозина българи отново да поемат пътя на изгнаничеството и да потърсят спасение в България. Временното българо-турско правителство също се евакуира в България, където под натиска на правителството на Александър Стамболийски прекратява дейността си. Гръцките войски не се задоволяват само с Беломорието, а окупират и цяла Източна Тракия, без Цариград, който тогава е окупиран от англичаните.

В края на август – началото на септември 1922 г. гръцките войски търпят съкрушително поражение в Мала Азия. Гръцкото население от там е напълно прогонено, а голяма част от него се установява в Западна Тракия и драстично променя нейния национален облик. Турците си връщат също Цариград и Източна Тракия. Това отново изважда на дневен ред въпросът за Западна Тракия. На 22 ноември с.г. в Лозана започва международна конференция, която да реши неуредените въпроси в региона. Тракийската организация издига идеята за автономията на Източна и Западна Тракия под протектората на Обществото на народите. България също официално подкрепя тази идея на Лозанската конференция. Турската реокупация на Източна Тракия обаче е необратима и автономната перспектива остава възможна само за Западна Тракия.

През ноември 1922 г. в с. Казаците, Кърджалийско, на среща между български и турски дейци е учредена Вътрешна тракийска революционна организация (ВТРО), която да се бори за пълна политическа автономията на Западна Тракия. Избран е Централен комитет от трима души – войводата Таню Николов и двама турски представители. Таню Николов е определен за председател на ЦК и главен войвода на ВТРО. Приети са устав и правилник, а като цел е издигнато извоюването на пълна политическа автономия на областта чрез средствата на въоръжената борба. Новата организация се изгражда по модела на ВМОРО и се ползва от нейния опит. Много сериозна база ВТРО си създава в пограничните райони на българска територия, където се ползва с подкрепата на военните и административните власти. Всъщност именно в България е нейната организационна база и от там четите и отрядите извършват своите акции. Въоръжените сили на ВТРО на 20 отлично въоръжени и екипирани чети с числен състав над 600 души, от които 13 чети с 400 души са български, а 8 чети с 200 души турски.

ВТРО започва своите въоръжени акции още със създаването си, но най-голяма

активност проявява през януари 1923 г. Тогава са осъществени дръзки четнически нападения срещу градовете Дедеагач, Гюмюрджина и Фере, както и други населени места. Гръцките войски понасят значителни загуби, но отговарят с още по-жестока и повсеместна репресия. Около 10 000 българи са интернирани по егейските острови или във вътрешността на континентална Гърция. Под натиска на великите сили правителството на Александър Стамболийски започва да ограничава дейността на ВТРО, а след преврата на 9 юни 1923 г. българските власти отказват всякаква военна и политическа подкрепа и напълно пресичат възможностите за въоръжена борба. Главният войвода Таньо Николов се подчинява на новия правителствен курс. От организацията се оттеглят и турците, след като става ясно, че Източна Тракия окончателно остава в пределите на Република Турция.

Въпреки това ВТРО не е унищожена. Някои от ръководителите и войводите ѝ не се примиряват с преустановяването на въоръжената борба и успяват да запазят част от оръжието. През септември 1923 г. те се събират на нелегален конгрес в Хасково, който избира ново Централно управително тяло начело с Димитър Маджаров. Точно по това време обаче в България избухва Септемврийското въстание, организирано от комунистите и земеделците срещу правителството на Александър Цанков. Тъй като във ВТРО има привърженици и на двата политически лагера, на практика тя се разцепва. През март 1924 г. в Пловдив е свикан нов конгрес, на който надделяват привържениците на Таньо Николов. Издигнатата от тях нова цел – „свободата на Тракия в нейните географски граници“ – до голяма степен вече е нереална и неосъществима, особено що се отнася до Източна Тракия, която тогава е напълно обезбългарена.

Въпреки вътрешните противоречия и фракционните борби, в следващите години ВТРО осъществява сериозна организационна дейност, като укрепва своята база в пограничните райони. Тя оказва съдействие на легалната тракийска организация и на бежанците, води бори против разбойничеството и се противопоставя на административните произволи в Родопите и на други места. Някои нейни действия, особено опитите ѝ да обложи с данък тютюневите фирми, влизат в противоречие със законите на страната и предизвикват ответна реакция от страна на българските власти. На 12 октомври 1927 г. ВТРО официално обявява, че слага край на своето съществуване. Въоръжените чети са разпуснати, а много ръководители, войводи и четници се вливат в легалните културно-просветни дружества на тракийци. Направен е опит нелегалната дейност да бъде продължена под друга форма и в същия ден, в който

ВТРО се саморазпуска, е учредена Комитет за свободата на Тракия. Той си поставя за цел „борба до край за освобождението на поробена Тракия и присъединяването ѝ към България“ и предприема известна организационна подготовка за нейното осъществяване, но до възстановяване на четническото движение не се стига. Тракийското революционно движение е преустановено окончателно след военния преврат на 19 май 1934 г., когато е ликвидирана ВМРО и аналогичните организации на добруджанските и западнопокраинските българи.

Съюзът на тракийските дружества в България

Успоредно с опитите за въоръжена борба продължава и легалната дейност на тракийските бежанци в България, която от 1914 (а активно от 1918 г.) се ръководи от дружество „Одринска Тракия“. През 1920 г. то се преименува на дружество „Тракия“, като по този начин показва, че изразява интересите на българите както от Източна, така и от Западна Тракия. Това става на Четвъртия редовен тракийски събор, проведен на 6 юни в София. Уставните цели, организационната структура и символиката на дружество „Тракия“ остават същите, каквито са приети през 1914 г. Начело на организацията стои Върховния изпълнителен комитет, за чийто председател е преизбран проф. Димитър Михалчев. Знамето на тракийци е с цветовете на националния трибагренник, а дружественият празник остава 13 март – Одринската епопея. От 1921 г. като дружествен орган започва да излиза в. „Тракия“. Тракийски културно-благотворителни дружества под името „Тракия“ се учредяват и различни градове на страната като клонове на централното дружество в София.

Тракийската организация в България постоянно укрепва, увеличава своята организация и умножава броя на членовете си. Всяка година в различни градове на страната се свикват тракийските събори (конгреси), които отчитат извършената през годината работа и начертават насоките на бъдещата дейност. През 1926 г. дружество „Тракия“ с клоновете му в страната брои 11 858 организирани членове, през 1927 г. – 14 732, през 1928 година 18 617. Така продължава и в следващите години. Успоредно с членската маса се увеличава и броят на дружествата. През 1922 г. има 60 организирани дружества, през 1929 г. техният брой нараства на 92, през 1930 г. вече са 221, а през 1933 г. достига до 252, като на практика обхващат цялата тракийска емиграция в България.

Тракийската организация чрез Върховния изпълнителен комитет и дружествата

в страната осъществява активна културно-просветна, взаимоспомагателна и благотворителна дейност в страната, като нито за момент не забравя и пропагандата на българската кауза по Тракийския въпрос и защитата на интересите на тракийските бежанци в чужбина. Няма международна конференция през 20-те и 30-те години на ХХ век, на която по някакъв начин да не е поставян проблемът на тракийските българи – чрез петиции, меморандуми, делегации и пр. По същия начин организацията се стреми да държи отворен Тракийския въпрос и пред българското правителство и българското общество. Особено внимание се обръща на подкрепата на бежанците при тяхното пристигане в страната и подпомагането им при настаняването на новите места.

От 1922 г. започват да се създават и младежки тракийски дружества. Първото е основано във Варна под името „Антим I“. В следващите години такива младежки дружества или групи възникват и в редица други градове. На 17 – 19 август 1924 г. в Пловдив се провежда Учредителен конгрес на тракийските младежки дружества, на който са представени със свои делегати 12 дружества с 984 членове. Избран е Върховен тракийски младежки комитет. Целта на тракийската младежка организация е сплотява своите членове, да възпитава в тях чувства на солидарност и взаимопомощ, да ги подтиква да изучават и помнят историята на българщината в Тракия, да ги насърчава да се подкрепят морално и материално помежду си. С годините тракийските младежки дружества се умножават – през 1925 г. те са 40 с 2 500 членове, а през 1931 г. вече са 73 със 7 824 членове. От 1925 г. започва да излиза в. „Завет“ като орган Върховния тракийски младежки комитет. В рамките на младежката организация възникват театрални трупи, футболни клубове, организират се излети до исторически местности, изнасят се сказки, води се интензивен организационен и културно-просветен живот.

Неразделна част от развитието на тракийското движение в България е организирането и активизирането на жените тракийки. Първото женско културно-просветно дружество „Тракия“ е учредено през 1930 г. във Варна. Тази инициатива е подкрепена от Върховния изпълнителен комитет и пропагандирана чрез в. „Тракия“. Женски дружества или дамски комитети възникват и в други градове. На 28 октомври 1933 г. в София е свикана национална конференция, която се превръща в учредителен конгрес на Тракийския женски съюз. Той просъществува до 1940 г., като съсредоточава дейността си върху културно-просветната дейност чрез изнасяне на сказки, подпомагане на ученици, грижа за децата и възрастни и други подобни социални дейности.

От 1928 г. по решение на Върховния изпълнителен съвет са основани

порециците „Тракийски сборник“ и Библиотека „Тракия“, редактирани от проф. Димитър Михалчев, Христо Караманджуков и Константин Петканов. Публикуваните в тях книги дават ценни исторически свидетелства за борбата на тракийци за свобода и национално единство или осветляват всестранно и обективно Тракийския въпрос. Дружественият орган в „Тракия“ достига тираж от 4 000 екземпляра и се превръща в актуална и авторитетна трибуна за отстояване и популяризиране на тракийската кауза. Вестникът на младежките тракийски дружества „Завет“ също заема важно място в културно-просветната дейност на организацията. Много дружества поощряват и подпомагат своите членове да издават брошури и книги на тракийска тематика.

През 1929 г. е учреден Фонд „Тракийско дело“ със задача да осигурява финансови средства и да подпомага дейността на организацията в страната и чужбина. Фондът се попълва от дарения или отчисления от обезщетенията за имотите на тракийските българи по спогодбата Моллов – Кафандарис. През следващите години неговият капитал достига до 4 милиона лева. Част от средствата отиват за благотворителна дейност, като подпомагане на бедни и болни тракийци, стипендии за ученици и студенти, организиране на летни почивни станции и зимни детски градини и др.

Военият преврат на 19 май 1934 г., който утвърждава авторитарния режим в България, силно ограничава дейността на тракийските дружества. Пред опасността от пълна забрана и ликвидация на организацията Върховният изпълнителен комитет решава да създаде Тракийски научен институт (ТНИ), който при необходимост да поеме ръководните функции. Учредителното събрание е свикано на 30 септември 1934 г. и тази дата се превръща в събитие с дългосрочни последици. В института членуват изтъкнати български учени, писатели и общественици от ранга на проф. Димитър Михалчев, Димитър Попниколов, Стою Н. Шишков, Христо Караманджуков, Иван Орманджиев и др. На практика ТНИ се превръща в научен и интелектуален център на тракийското движение в България.

Скоро бъдещето само показва, че това решение е било правилно и навременно. На 26 февруари 1936 г. със заповед на Министерството на вътрешните работи и народното здраве Върховният изпълнителен комитет е разпуснат. Още от предната година е преустановено издаването на в. „Тракия“. Тракийските културно-просветни дружества продължават да съществуват, но дейността им е поставена под строг полицейски надзор. Благодарение на ТНИ продължават да излизат книги от поредиците „Тракийски сборник“ и Библиотека „Тракия“, а също и в. „Завет“, органът на

младежката организация.

През 1941 г., след като войските на Третия райх разгромяват Гърция, Беломорска Тракия заедно с Вардарска и Източна Македония (е предадена за администриране от страна на България. Там са въведени български войски и е установено военновременно управление. Това обаче не радва тракийци, защото техният горчив опит ги е научил, че подобни решения са нетрайни и обречени. Така и става. През септември 1944 г. българската войска администрация се изтеглят от Западна Тракия, а с тях си тръгват и всички, които междуременно са се върнали в родните си домове.

След 9 септември 1944 г. в България е установена нова държавно-политическа система, доминирана от Българската комунистическа партия, с която трябва да се съобразява и тракийското движение. На 24 декември с.г. в София е свикана конференция, която да начертае бъдещата дейност при новите условия. Избран е Централен изпълнителен комитет с приемливи за отечественофронтовската власт лица. Вниманието на тракийци тогава е съсредоточено върху работата на Парижката мирна конференция през 1946 – 1947 г. Изработен е меморандум до делегациите на великите сили, който с исторически свидетелства и факти обосновава искането Западна Тракия да бъде върната на България. През лятото на 1946 г. в много градове на страната са свикани митинги за подкрепата на тази кауза. Тя се пропагандира ревностно от съюзния орган в. „Тракия“, който тогава отново започва да излиза. В Париж е изпратена тракийска делегация, начело с председателя на Централния изпълнителен комитет Никола Спиров. Тя осъществява множество срещи с изтъкнати политици и общественици, дава интервюта и по всякакъв начин пропагандира българската кауза по Тракийския въпрос. Както и преди обаче великите сили следват своите интереси и пренебрегват историческата правда. Западна Тракия остава в пределите на Гърция, но за сметка на това са отхвърлени необоснованите гръцки териториални претенции към България.

През пролетта на 1947 г. в София е свикана национална конференция, която играе ролята на конгрес. Приет е нов устав на тракийската организация в България, който се съобразява с идеологическите и политическите рамки на новата власт. В следващите години официално се приема името Съюз на тракийските културно-просветни дружества с Централно ръководство в София и културно-просветни дружества „Тракия“ по места. Съюзният орган в. „Тракийска дума“ излиза два пъти месечно През тези години тракийската организация развива активна културно-

просветна дейност, като се стреми да запази жив спомена за националноосвободителната борба. Всяка година се чества годишнината на Илинденско-Преображенското въстание в Одринска Тракия като традиционен празник на тракийци. На 19 август 1958 г. в местността Петрова нива е открит величествен паметник на героите от въстанието, който става средоточие на тракийските чествания през следващите години. В Хасково и във Варна са издигнати паметници на капитан Петко войвода, който става символ на борбата на тракийските българи за свобода и национално единство. Установява се и традиция да се възпоменава и трагичните събития от 1913 г. чрез ежегодни събори при гр. Маджарово. Към по-големите дружества в София, Пловдив, Бургас, Варна, Хасково, Ямбол и др. се създават певчески, танцови, театрални и други подобни състави, изнасят се концерти и представления, организират се изложби, четат се беседи, провеждат се научни конференции. Тракийският научен институт продължава своята дейност като пазител на културно-историческото наследство на тракийските българи. През 60-те и 70-те години в страната се наброяват близо 200 тракийски културно-просветни дружества.

Дейността на Съюза на тракийските дружества в България със своята ярка национална насоченост влиза в противоречие с интернационализма и националния нихилизъм, които стоят в основата на тоталитарния режим. С решение на Политбюро на ЦК на БКП от 1 февруари 1977 г. дейността на СТДБ е преустановена „по целесъобразност“. Имуществата му са одържавени или предадени на Отечествения фронт, към който преминава и художествената самодейност. Тракийските дружества се превръщат в културно-просветни клубове към местните комитети на ОФ и дейността им постепенно губи своя исторически облик.

Послеслов

Рухването на тоталитарния режим на 10 ноември 1989 г. и демократизацията на политическия живот в страната създават благоприятни условия за възобновяване на тракийското движение. На 10 януари 1990 г. представители на 18 тракийски културно-просветни клубове се събират на съвещание в София и приемат декларация за възстановяване на Съюза на тракийските дружества в България. Избрано е временно ръководство, натоварено с организационната подготовка. На 7 февруари с.г. в София се открива национална конференция с участието на делегати от 26 тракийски дружества, която дава нов импулс за активизиране на тракийци. Възстановяват се местните

структури, подновяват се традиционните дейности, възстановява се Тракийският научен институт.

Днешният Съюз на тракийските дружества в България е наследник и продължител на организираното тракийско движение в България. Девизът на тракийци „Не забравяйте, но не отмъщавайте“ изразява техния морал и идейна същност: дълбока връзка с предците, родолюбива памет за миналото, зачитане на човешкото достойнство и съзидателен поглед напред в името на благоденствието на българския народ, просперитета на българската държава, мира и добросъседските отношения с балканските народи.

Девизът на тракийци може да се приеме и като лично послание, което разкрива могъщата сила на родовата и семейната памет. Именно тя ни прави това, което сме, оформя ни като личности, изгражда ни като общност, събира нация. Уроците от учебниците получават същинския си смисъл, само когато се срещнат с родовата и семейната памет. Тогава историята оживява, разчупва оковите на явленията и процесите, възплъщава се в конкретни съдби, получава човешко лице. Без понякога дори да си даваме сметка, тази персонификация на историята ни помага да разберем своето истинско място в координатната система на времето като единство на минало, настояще и бъдеще. Частната индивидуална съдба на всеки един от нас се осмисля в съдбата на България, а думите на най-великия българин ни се разкриват като лично и оптимистично откровение: „Времето е в нас и ние сме във времето“.

Помнете подвига и саможертвата на тракийци! Вие сте младостта на България и времето е ваше.